

Csányi Gergely

A szexuális forradalom politikai gazdaságtana

„Vaginális orgazmus”. pornó és homofóbia
a modern világrendszerben

Absztrakt: E tanulmányban megkérdőjelezem azokat a társadalomtudományban és a liberális értelmiségi nyilvánosságban elterjedt nézeteket, melyek szerint a modern szexuális kapcsolatokat a heteronormativitás, a patriarchális viszonyok, a premodern tradíciók és az osztályexkluzivitás alól való felszabadulás jellemzi. Amellett érvelek, hogy a modern tőkés világrendszer különböző módokon igazítja magához az emberi test szexuális potenciálját és kapcsolja saját hierarchikus cselekvési rendszerébe a szexuális kapcsolatokat. E szempontból a szexuális forradalomnak nevezett társadalmi folyamat legfontosabb szegmense a test szexuális potenciáljának bekapcsolása a fordista termelés által kitágított piacba. Továbbá a szexualitás különböző ideológiáinak ellentéte nem a premodern maradványok és a modernitás ellentétei, hanem a modern világrendszer rendszerszintű ellentmondásainak kifejeződései.

Kulcsszavak: szex, orgazmus, homofóbia, pornó, történeti materializmus, világrendszer-elmélet

Van valami humoros abban, hogy Alfred C. Kinsey felfedezte a klitorialis orgazmust a nyugati nyilvánosság és tudományosság számára.

A vagina falainak nincsenek érintésre érzékeny idegvégződésai, és elég érzéketlen a gyengéd simogatásra vagy finom nyomkodásra. A legtöbb egyénnél ez az érzéketlenség a vagina egész területére kiterjed [...] Sok férfi [...] arra alapozza az elképzeléseit a koituszról és ebből fakadóan [férfiúi] büszkeségét is, hogy a férfi genitáliának nagy szerepe van a koituszban. Úgy képzelik el a női maszturbációt, hogy az mindenképpen az ujjakkal való felnyúlással vagy más tárgyak a vaginába való felhelyezésével történik. [...] A vaginának az erotikus stimuláció középpontjában való relatív jelentéktelenségét jól igazolja, hogy viszonylag kevés nő hatol be akár ujjával, akár más tárggyal mélyen a hüvelyébe maszturbáció során. A mintába került nők 84%-ának a maszturbációja főleg a szeméremajkak és a csikló stimulációján alapult. Néhány pszichoanalitikus és más klinikus azt állítja, hogy csak a vaginális stimuláció és a „vaginális orgazmus” pszichológiai kielégítő végpont a „szexuálisan felnőtt” nőnek. Ez már csak azért is kérdéses, mert jelen anatómiai és pszichológiai ismereteink szerint nehezen érthető, mit is jelent a „vaginális orgazmus”. [...] Freud állítása szerint a pszichoszexuális érés magába foglalja a klitorialis reakciók alárendelődését a vagina érzékenysége kialakulásának; de nincs olyan anatómiai adat, amely arra utalna, hogy ezt a fiziológiai átalakulást valaha megfigyelték volna... (Kinsey 1953: 580–582).

Kinsey megállapításai a csikló fontosságáról a női orgazmusban nem voltak előzmény nélküliek a 20. század első felében (lásd például Van de Velde 1928 [1926]; Wright 1930; Beam és Dickinson 1931), de ezek közel sem voltak Kinseyhez mérhető hatásúak, sem a tudományon belül, sem azon kívül. Kinsey népszerű magazinok borítóján szerepelt, könyvei bestsellerek lettek, életéről film készült. Ami pedig a szexualitásra tett hatását illeti, Bullough (2004: 277) így fogalmaz: „úgy néz ki, biztossággal kijelenthetjük, hogy a szex radikálisan más volt Kinsey előtt, mint utána”. A kérdés, hogy Kinseynek hogy sikerült ekkora hatást elérnie és mondhatni popkulturális ikonná válnia?

Az általános vélekedés szerint (lásd például Bullough 2004: 281–282; Szilágyi 2013: 105–106) egyrészt azért, mert Kinsey kutatásai elégitették ki az addigra a viselkedés- és társadalomtudományokban elvárt formális racionalitást a modern survey-módszertanra épülő vizsgálatokkal, illetve az általános biológiai-taxonómiai tudományos alapvetésekkel, és másrészt azért, mert az 1950-es évekre az amerikai nyilvánosságban a tudományos szubsztantív racionalitás át tudta ütni a patriarchális és tradicionális mítoszok falát (Gagnon 1975: 122, 127). Így vált lehetővé, hogy Kinsey „megkérdőjelezze a női szexualitásról szóló régi mítoszokat” (Bullough 2004: 277). Ezeket az elképzeléseket szemlélteti az életéről szóló film² történetvezetése, melyben Kinsey felvilágosult nézeteinek ellenpontja apja szigorú metodista fundamentalizmusa.

Ugyanakkor, ha jobban belegondolunk, humoros, hogy a „Nyugaton és csak a Nyugaton” (Weber 1923 [1920]: 7–17) végbemenő, történeti példa nélküli racionalizálódási folyamat fordulópontja a szexualitás terén egy körülbelül annyira a mindennapi tapasztalás számára is hozzáférhető tény – legalábbis az emberiség egyik fele számára –, mint hogy a szemünkkel látunk, vagy hogy a kezünkkel fogunk, illetve, hogy a szemünkkel nem fo-

¹ <https://www.youtube.com/watch?v=6aabdiJkxcw>

² Bill Condon (2004): *Kinsey*. American Zoetrope és Myriad Pictures.

gunk és a kezünkkel nem látunk. Persze a szexualitás tudományos kutatásának történetét valamelyest is ismerők jól tudják, hogy a „vaginális orgazmus” koncepciója Freudtól származik, a *Három értekezés a szexualitás elméletéről* (1995 [1905]) című tanulmányából, illetve utolsó fiktív előadás-sorozatának *Nőiség* (1994 [1933]) című előadásából. E második éppen 20 évvel előzte meg Kinsey nőkötetét (1953), így világos, hogy a „régí mítoszok” nem ezer meg ezer évet jelentenek, hanem csupán két évtizedet. Az ellentmondást, vagyis hogy a vélekedés szerint Kinsey a tradicionális mítoszokat cáfolta meg, miközben valójában egy néhány évvel korábbi *modern* elméletet, Kinsey élettörténetének értelmezői és a szexualitás tudományos kutatásának történészei úgy oldották fel – amennyiben reflektáltak rá –, hogy meglátásuk szerint a szexualitáskutatás 20. századi, de Kinsey előtti úttörői, „forradalmárai” (leginkább Freud és Havelock Ellis) még magukkal hordozták a tradicionalitás néhány mítosztát (Bullough 2004: 282). E narratíva szerint a 20. század szexuális kutatásának úttörői, „forradalmárai” folyamatosan építették le a tradicionális mítoszokat, de míg Freud és Ellis amolyan átmeneti teoretikusok voltak a tradicionális és a modern szexuális elmélet megszületésénél, addig a Kinsey-féle kutatás volt a racionalizálódás valamiféle fordulópontja, amely végleg leszámolt a Freudnál fennmaradt tradicionális elemekkel, ezáltal végleg száműzve a szexualitáskutatásból a szexualitás teológiai megközelítéséből fennmaradt moralizálást.

De valóban így van? Kinsey a Freudnál fennmaradt tradicionális-moralizáló „maradékokkal” számolt le? Ahogy a téma talán legismertebb kutatója, Laqueur (2002 [1990]) rámutat:

1905 előtt senki nem gondolta volna, hogy létezik más női orgazmus is, mint klitorialis. Jól és megfelelően leírták sok száz tudományos és népszerűsítő orvosi szövegben, s az egyre inkább terjedő pornográf irodalomban is. [...] [H]ogy a női orgazmus központi szerve a klitoris, közhely lett volna minden 17. századi bábának [...]. Freud érvelése [...] több évszázad anatómiai tudásával száll szembe (Laquer 2002 [1990]: 240, 247).

Tehát a „vaginális orgazmus mítosza” (Koedt 1973 [1968]) modern mítosz. Freud nem átmentette a szexuálteológiából, hanem megalkotta. Nem az irracionalitás, hanem a racionalitás, nem a feudalizmus, hanem az érett kapitalizmus, nem a tradicionalitás, hanem a felvilágosodás terméke. Kifejezetten humoros azt gondolni, hogy az emberek az 1950-es évekig nem jöttek rá a női orgazmus mechanizmusára vagy a csikló működésére.

Nem, a csiklót le kellett tagadni. Egy evidens tudást meg kellett kérdőjelezni, és ez a megkérdőjelezés nem az egyházi doktrínákon keresztül történt, hanem a racionalis tudományon, a pszichoanalízisen keresztül.

E tanulmányban először bemutatom a fenti Kinsey élettörténet-értelmezésnek a tágabb keretét, tehát a modernitás elméleteinek szexuális vonatkozását. Majd a tanulmány további fejezeteiben arra a kérdésre keresem a választ, hogy a modernitáselméletek teleologikus és Nyugat-centrikus előfeltevéseit kikerülve hogyan értelmezhetők az úgynevezett „szexuális forradalom” óta lezajlott változások a szexualításban. Ehhez a történeti materializmus és a világrendszer-elemzés módszereivel azt vizsgálom, hogy a test szexuális potenciálját hogyan adaptálta a kapitalizmus az úgynevezett „szexuális forradalom” előtt és után. Meglátásom szerint, ha nem a modernizáció teleologikus és Nyugat-centrikus fogalmára koncentrálnunk, hanem a test, illetve a testi szexuális potenciál és a tőkés világrendszer viszonyaira, akkor merőben más képet kapunk a modern szexualitásról. Eszerint az emberi test szexuális potenciálja a fordista termelési mód megjelenése óta nemcsak a társadalmi reprodukció közvetlen gyakorlatként adaptálódik a tőkés világrendszer viszonyába, hanem terméként és piacként is a tömegtermelés számára. Ezért amellett érvelek, hogy bár számtalan

különböző tényező vezetett a „szexuális forradalomnak” nevezett társadalmi jelenséghez, ez leginkább mégis a „piac forradalma” volt. Végül a „szexuális forradalom” és a nemzetközi munkamegosztás kapcsolatát és a szexuális modernizációelméletek egy félperifériás változatát vizsgálom meg a homofóbia szempontjából.

A szexualitás modernitáselméletei, a modernitás szexualitáselméletei

Mind a francia, mind a német klasszikus szociológiának, illetve az amerikai antropológiának alapvető kérdésfeltevése volt, *hogymi a modernitás?* A szociológiai elméletek a francia forradalom, az ipari forradalom, a felvilágosodás és legfőképp az érett kapitalizmus hatása alá került nyugati társadalmak szubsztanciáját próbálták megragadni, illetve az odavezető utat, a modernizációt.

Az amerikai antropológia klasszikusának, Lewis H. Morgannek (1961 [1877]) monolineáris evolucionizmusa talán az antropológia, illetve a modernizációs elméletek egy korai zsenéjének tűnhet, de a későbbi modernizációs elméletek hasonló elméleti előfeltevésekre épültek, illetve bizonyos értelemben épülnek a mai napig. Morgan felvázolta azokat a stádiumokat, melyeken minden társadalom végigmegy, és az univerzális, a tökéletesedés felé vezető fejlődési út végén a 7. stádiumot, a „civilizációt” látta, mely természetesen nem jelentett mást, mint a korabeli „nyugati” társadalmat. Franciaországban Saint-Simon (1823) és Comte (1968–1969 [1830–1842]) szintén a monolineáris fejlődésnek olyan fázisait dolgozták ki, melyeken a legelőbb a „Nyugat” jár. A modernitás konstrukciója azért is volt fontos, mert ez alapján ki lehetett jelölni a társadalomtudományok kutatási területeit. A modernitás fogalma egyértelművé tette, hogy a „modern” (tehát a nyugati) társadalmak múltjával a történelemtudomány, jelenével a szociológia, illetve a történelmen kívülként felfogott, „*primitív*”, tehát hátrahagyott premodern múlttal nem rendelkező társadalmak vizsgálatával az antropológia foglalkozik majd (Wallerstein 2010 [2004]: 26–28).

Az antropológia később, sok tekintetben túllépve Morganen, Tyloron és Frazeren, Boasszal eltávolodott az evolucionizmustól, de az antropológia és a szociológia munkamegosztása a primitív-modern társadalmak megkülönböztetése alapján sokáig megrendíthetetlennek látszott. Az érett klasszikus szociológiából eltűnt a monolinearitás koncepciója, de a tétel, hogy a történelemnek teleológiája van – tehát hogy a társadalmak a mechanikus munkamegosztásból az organikus felé tartanak (Durkheim 2001 [1893]), vagy hogy a társadalmak racionalizálódnak (Weber 1987 [1921]), vagy funkcionálisan differenciálódnak (Parsons 1952) –, legalábbis részben fennmaradt, ugyanúgy, ahogy az a vélekedés is, hogy e folyamatnak a jelenlegi végpontja a *Nyugat és csak a Nyugat* lehet. Az 1960-as évektől a posztmodern, a posztstrukturalista, a dekolonizációs, a feminista, illetve a dependencia-, majd világrendszer-elméletek élesen bírálták a modernizációs hipotézisre épülő elméleti keretet. Ugyanakkor a fejlődési stádiumok modernizációs elméletekre épülő koncepciója, mely a „fejletlen országok” vagy a „harmadik világ országai” számára a fejlett országok modelljének követését és világszerte integrációt javasolja a fejlődéshez, a mai napig meghatározza a nemzetközi kapcsolatok politikáit. Továbbá a 20. század második felének szűk értelemben vett szociológiai elméletalkotói közel sem mondtak le a modernizációs hipotézisről: megjelenik például az „életvilág racionalizációja” (Habermas (2011 [1981]), a „rendszer evolúciója” (Luhmann 2006 [1991]) vagy a „késő modernitás” képében (Giddens 1991).

Ami a szexualitás modernizációs elméletét illeti, Malthus (1960 [1830]) bizonyos értelemben előfutárnak tekinthető. A demográfiai diskurzus egyik alapítójaként számon tartott Malthus szerint a társadalom „dolgozó osztályainak” „hajlama”, illetve „természetes tendenciája”, hogy „túlnőjenek” a munkájuk által megtermelt anyagi kereteken, tehát hogy „túlszaporodjanak”. E hajlamnak – Malthus szerint – csak a külső negatív fékek (járványok, háborúk) és a belső morális-jogi pozitív fékek (késői házasság, vagyonkontroll) képesek gátat szabni. Ebben az értelemben a parasztság és a munkásosztály a modern társadalom primitív szegmense, melynek tagjai nem képesek uralkodni szexuális vágyaikon, mert nem jutottak el az önkontroll modern fokára (lásd még: Melegh 2000: 160–161, 2006: 54–55). A szexualitás első valódi és nagy hatású modernizációelmélete azonban kétségkívül a freudi történetfilozófia volt.³

Az emberiség freudi fiktív történelmében a civilizáció kezdetén, az őshordában az erős és erőszakos apa minden nőtényt magának tartott fenn, a felnőtt fiúkat elűzte, és megfosztotta őket a szexuális kielégüléstől. Egy napon az elűzött fiúk összefogtak, és együttes erejükkel elérték azt, ami egyedül mindegyikük számára lehetetlen lett volna: legyőzték az apát. Megölték és megették. A fiúk ugyanazzal az ambivalenciával viseltettek az apa iránt, ahogy minden fiúgyermek viseltetik apja iránt, gyűlöli őt, mert birtokolja az anyát és ugyanezen oknál fogva csodálja is őt és azonosulni kíván vele. Az apa megölése és elfogyasztása után megbánták, amit tettek, bűntudat alakult ki bennük, utólagosan azonosultak az apával, és engedelmesség alakult ki bennük vele szemben. A tabu két ideáltípusa a totemállat megölésének és elfogyasztásának tiltása, illetve az azonos totemhez tartozókkal való nemi érintkezés kerülése, vagyis az incestus tilalma (Freud 1990 [1912–1913]). A totemizmusból alakulnak ki azok a vonások, melyek döntően meghatároznak minden vallást, később pedig minden szekuláris norma- és értékrendszert (Freud 1991 [1927]). Freudi értelmezésben a kultúra magába foglalja azokat az elemeket, amelyek arra szolgálnak, hogy az ember uralja a természetet, de azokat is, amelyek az emberek egymáshoz való viszonyát szabályozzák, és amelyek megvédik a kultúrát az egyéntől. Ezek a kényszerítő és kárpótló mechanizmusok a kultúra „lelki alkotórészei”. Ezekre azért van szükség Freud szerint, mert a kultúra szükségképpen kényszerre és ösztönkorlátozásra épül – az agresszió és a szexualitás korlátozására (Freud 1982 [1930]).

Fejlődésünk abban az irányban halad, hogy a külső kényszer fokozatosan belsővé válik, miközben egy bizonyos lelki instancia, a felettes én alkatrésze lesz. [...] Azok a személyek, akiknél ez a folyamat végbement, a kultúra ellenségeiből a kultúra hordozóivá lesznek. Minél nagyobb az ilyen személyek száma valamely kultúrkörben, annál biztosítottabb a kultúra, annál inkább lemondhat a külső kényszerítő eszközök alkalmazásáról (Freud 1991 [1927]: 16).

Tehát a bűn érzésének két eredetét ismerjük, a tekintélytől és a későbbiekben a felettes éntől kialakult félelemből származót. Az első arra kényszerít, hogy mondjunk le az ösztönkielégítésről, a második, mivel a felettes én elől a tiltott kívánságok létezése sem rejthető el, ezen túlmenően is sürgeti a büntetést (Freud 1982 [1930]: 388).

3 Habár Freuddal nagyjából egy időben – sporadikusan ugyan, de – Simmelnél is megjelennek az érvek amellett, hogy a modernizáció iránya afelé tart, hogy a szexualitás kifejeződései egyre absztraktabbá válnak. Például: „Hogy tisztán lélektanilag itt valóban történeti evolúcióról van szó, az azért valószínű, mert a gyönyör jelentését annál inkább felveszik az erotikus terület további, utalásszerű és jelképes mozzanatai is, minél kifinomultabb és kulturáltabb a személyiség” (Simmel 1996 [1909]: 16).

Freud a klasszikus modernizációelméletekhez azt a dimenziót teszi hozzá, hogy analógiát feltételez a filogenetikus és az ontogenetikus fejlődés, vagyis a modernizáció és a szocializáció vagy felnőtté válás között. A gyermekek énje és felettes énje fejletlen, hasonlóan a „primitív” népekhez, akiket Freud – mint a korabeli antropológusok – a nyugati emberek őseivel tett egyenlővé. Ugyanígy – Malthus elméletéhez hasonlóan – az alacsonyabb osztályok is kevésbé fejlett énnel és felettes énnel jellemezhetők, ahogyan a nők is. Freudnál a modernitás, a civilizált lét, a belsővé tett szekuláris ösztönlemondás, a kifejlett felettes én létrejöttét jelenti – és ugyanez jelenti a normális felnőtt létet is az egyén szintjén. Így a világ legmodernebb – „legfelnöttebb” – részei a „nyugati” világ felső osztályai. Vagyis a freudi szexuális modernizációelmélet úgy foglalható össze, hogy az alapvető incesztustilalomból egyre szigorúbb, differenciáltabb és a társadalom egyre nagyobb hányada által egyre inkább belsővé tett szexuális normarendszer jön létre. E civilizációs folyamat pionírja a nyugati elit.

Az ivarérett egyén tárgyválasztását az ellenkező nemre korlátozzák, a legtöbb extragenitális kielégülést mint perverziót megtiltják. [...] a heteroszexuális genitális szerelmet, amire ugyan a törvényen kívül helyezés nem vonatkozik, tovább csorbítja a törvényesség és az egyenjúság korlátja. [...] a szexuális kapcsolatokat csak egy férfi és egy nő egyszeri felbonthatatlan kapcsolatában kívánja megengedni [...] (Freud 1982 [1930]: 367).

Freud a korabeli német szociológiai hagyományhoz hasonlóan a modernitás árnyoldalait is látta. A túl szigorú szexuális normákat, a „»kulturált« szexuális morált” (Freud 2016 [1908]) úgy értelmezte, mint ami túl erős elfojtásokhoz vezet, és ezzel erősíti a „rossz közérzetet” a civilizációban, rosszabb esetekben neurozist okoz.

A freudi civilizációelmélet ugyanakkor már a maga idejében is bizonyos értelemben elavult volt. Kisebbségi mértékben már a századfordulótól, de főleg az 1920-as években (*roaring twenties*) a szexuális aktus és az erotika különböző formáit, a meztelenséget és az „intim kapcsolatokat” szabályozó normák enyhültek a „nyugati világban” – de ugyanígy a világ más részein is. Ezekre a tendenciákra Freud nemigen reagált, az 1960-as évek „szexuális forradalmát” pedig már nem élte meg. A freudi elmélet a viktoriánus kor lenyomatát hordozta magán, és az a tétel, miszerint „a világ legfejlettebb, »legcivilizáltabb« része a világ szexuálisan legszigorúbb, leginkább feszélyezett része”, a huszadik század második, de főleg a harmadik harmadára nem volt tovább tartható. A *modern* szociológiának olyan szexuális szociológiára és történetfilozófiára volt szüksége, amely képes volt értelmezni a második világháború utáni társadalmi folyamatokat, a szexuális aktust szabályozó normák enyhülését, a nők erősödő munkaerőpiaci pozícióját, és nem utolsósorban azt a főleg az Egyesült Államokban, de kisebbrészt Nyugat-Európában is megjelenő retorikát, mely szerint a „szabad világ”, a modern liberális demokráciák élhetőbb világot jelentenek az állampolgároknak, mint a szovjet típusú társadalmak.

Norbert Elias a harmincas évek végén dolgozta ki – a csak évtizedekkel később népszerűvé vált – modernizációs elméletét (1987 [1937–1939]), melyet részben a freudi elméletre alapozott. Elias a freudi civilizációs elmélet történeti-szociológiai hátterét szándékozott feltárni. Eszerint a munkamegosztás és ezáltal a társadalmi interdependenciák komplexitásnövekedése és expanziója teszi szükségessé az egyre nagyobb mérvű ösztön- és affektusszabályozást, ez pedig egyre szigorúbb normatív rendszert feltételez a kultúra szintjén és egyre fejlettebb ént és felettes ént az egyes cselekvők szintjén. Az elmélet viszont magában hordozta a freudi elmélet gyengeségét, vagyis hogy a legcivilizáltabb társadalom (a „Nyugat”) a legszigorúbb, leginkább

sújtott a szegény- és a feszélyezettségérettől. Eliasnak viszont –Freuddal szemben – volt lehetőség reagálni az 1960-as évek „szexuális forradalmára”.

Akadtt, aki civilizációelméletem kulcsát egy középkori illemtankönyvből vett idézetben vélte meglelni, mely szabad fordításban így hangzik: „Amit korábban szabad volt megtenni, azt ma tilos.” Ezután természetesen – érthető módon – felmerül a kérdés, vajon nem változott-e meg a harmincas évek óta a folyamat iránya, s ma nem úgy kellene-e fogalmaznunk, hogy „Amit korábban tilos volt megtenni, azt ma szabad”. És ha ez igaz, nem jelenti-e mindez azt is, hogy a civilizatorikus regresszió, az új barbárság korát éljük? A kérdés illetően felvetése azonban – véleményem szerint – a civilizációelmélet nem kellő megértésére utal (Elias 2002 [1989]: 31).

Elias (és egyébként Freud) értelmezésében a civilizációs folyamat értelmezhető úgy, mint a külső kényszerek belsővé válása, ennek megfelelően a külső kényszerek azért lazulnak, mert egyszerűen nincs rájuk szükség tovább. Az ember felettes énje olyan stabil lesz, hogy a külső kényszerek feleslegessé válnak. A nő öltözködés azért enged meg egyre több szabadon látható bőrfelületet, mert a szexuális erőszakra való késztetés a férfitársadalomban annyira lecsökkent, hogy ez lehetségessé vált. Másrészt a státusbeli különbségek csökkenése miatt a szerelmi kapcsolatok informalizálódnak, ezért az abban részt vevők maguk kénytelenek kipróbálni önmagukat és a másikat a társadalmilag előírt minták hiányában. „[Ö]n magukon kívül semmi és senki másra sem hagyatkozhatnak, csak saját ítéletükre és érzéseikre. Az udvarlás és az együttélés stratégiáját ki-ki kísérletezés útján alakíthatja ki magának” (Elias 2002 [1989]: 36). Elias ezzel megalapozta a modern szociológia képét a („modern”, „nyugati”, „civilizált”) szexuális kapcsolatokról. A tradicionális társadalmi normák, illetve „minták” hiánya, a szabadság, a rendi- vagy osztályviszonyok endogenizáló hatásának csökkenése és az ezzel járó kontingencia azok a jellemzők, amelyekkel a szociológia az 1960-as évek után jellemezte a szexuális („intim”, „szerelmi”, „romantikus”) kapcsolatokat.

Az 1980-as és 1990-es évek német szociológiáját a marxizmusból és az osztálymegközelítésből való – legalábbis részleges – kiábrándulás jellemezte (Berger 2008; Vester 2008 [1998]). Luhmann (1997 [1982]: 125–187) szerint a modern – funkcionálisan differenciált – társadalmakat a hosszú távú, autonóm, individuális intim kapcsolatok jellemzik, melyekben a saját boldogsághoz a másik (a szexuális partner) boldogságán keresztül vezet az út. A másik boldoggá tételéhez pedig a másik megismerése szükséges, aminek a szexualitás lesz a kitüntetett terepe. Mivel a másik megismerése hosszú távú projekt, a modern intim kapcsolatok előfeltételezik a házasság modern eszményét, mint a másik megismerési projektjének stabil keretét (lásd még erről: Sik 2012: 272–277; Éber 2009). Beck (1992 [1986]: 103–126) szerint antagonizmus áll fent a modern társadalmakban a nemek közötti objektív egyenlőtlenségek és a rájuk irányuló reflexió között. Ugyanakkor a státus- és osztályendogenitás hatása alól felszabadult szexuális kapcsolatok, melyekben a felek sokrétű egyenlőtlenségek közepette kapcsolódnak egymáshoz, az egyenlőtlenségekre való reflexió terepévé válnak. A „szűkösség társadalmá” utáni társadalmakban így a kapcsolatok sokkal inkább az individuális megoldások terepévé válnak, és nem olyan egységek többé, melyeket a gazdasági kényszer tart össze, hanem a másik elvesztésétől és a magánytól való félelem. Schulze (2000 [1992]) értelmezésében a modern szexuális kapcsolatokat a befelé orientált-ság jellemzi, nem a kapcsolatok megléte számít, vagy hogy az objektív funkcióknak eleget tesznek-e, hanem hogy boldoggá teszik-e a részt vevő feleket. A kapcsolatok szubjektív ki-elégítő volta válik fontossá.

Az 1990-es évek eleji modernitáselméletek, illetve az úgynevezett „késő modernitással” kapcsolatos „intimitáselméletek” talán legfontosabb teoretikusa a német szociológiával párbeszédben álló brit Anthony Giddens volt. Giddens elméletében összegzi az 1980-as és 1990-es évek német szociológiájának megállapításait. Eszerint a késő modernitás intim kapcsolataiban a tradicionális minták híján a feleknek a konkrét cselekvési helyzetekre kell reflektálniuk, az intimitásban előtérbe kerül a személyes reflexív tudat, és ezáltal az intim kapcsolatok a személyes identitás és az ontológiai biztonság kitüntetett terepévé válnak (Giddens 2013 [1991]: 113–114). A késő modernitás ideáltipikus kapcsolatai Giddens szemében az úgynevezett „tisztá kapcsolatok”. A tisztá kapcsolat „[a]z intimitás korábbi formáival szemben nincs beágyazva intézményi keretek közé. Ilyenformán szabadon alakítható, pusztán a felek igényeitől, valamint kísérletezési, reflexiós és kommunikációs képességeitől függ” (Sik 2013: 134). Az ebből adódó kontingencia kezelése az intimitás megteremtésének sikerességén múlik. Luhmann érveléséhez hasonlóan Giddens is úgy véli, a tisztá kapcsolatok jellemzően hosszú idő alatt és a másik reflexív megismerésén keresztül formálódnak (Giddens 1991: 95–97). Mindemellett a szexualitás hosszú távú reprodukciós funkciója háttérbe szorul, és a szexualitás is a kísérletezés és a reflexió szabadon formálható terepévé válik. De nem csak az örömszerzés, hanem az identitásformálás és az ontológiai biztonság terepévé is (Giddens 1992: 2–3; Giddens intimitáselméletéről lásd még Sik 2013; Fáber 2019: 99–118).

Összességében a német szociológia (és vele a brit Giddens) úgy kezdte látni a szexuális modernizációt, mint ami a tradicionális-premodern normák alóli felszabadulás és a reflexivitás és személyes szexuális identitásképzés felé való elmozdulás folyamata. E keret legelső teoretikusa Elias volt, de a folytonosság aligha annak köszönhető, hogy hatással volt a későbbi német szociológusokra, sokkal inkább a hétköznapi tapasztalatok és várakozások fejeződnek ki nála és a későbbi német szociológusoknál. Ez az elképzelés összhangban vagy dialektikus viszonyban van a tágabb tudományos diskurzussal és a liberális politikai törekvésekkel, a feminista mozgalom mainstreamjével (Barna et al. 2018), illetve az LMBT+-mozgalmak követeléseivel (Mészáros 2018). De ahogy e tanulmány elején bemutatam, például a Kinsey-történet értelmezései is ezt a modernizációs tézist tükrözik vissza, Kinseyt e folyamat forradalmáraként bemutatva.

A szexuális modernizáció projektjét a szociológusok legalábbis potenciónalisán sikeresnek látták, ugyanakkor két veszélyre hívják fel a figyelmet vele kapcsolatban. Az egyik a tradicionális normák és minták hiányával járó kontingencianövekedés. Schulze (2000 [1992] 155–156) értelmezésében ez a kontingencia abból a félelemből táplálkozik, hogy az elköteleződéssel kimaradnak alternatív élményekből (a kortárs szlengben ez az érzés a *FOMO* – *fear of missing out* nevet kapta). Az egyes szubjektumokat minden párkapcsolatban kísérti az érzés, hogy vajon más partnerrel nem lenne-e szubjektíve jobb a párkapcsolat. Luhmann (1997 [1982]: 202) a válások modernitásban megnövekedett számát az inherens bizonytalanságon alapuló romantikus kapcsolatok és a hosszú távú elköteleződést igénylő házasság összekapcsolásának nehézségében látta. Giddens (1991: 95–97) arra hívja fel a figyelmet, hogy a választás magába foglalja a kontingenciát az alternatív választási lehetőségek és a kockázatok révén, ezért a személyes identitás folyamatos fenntartása olyan feladat, ami elengedhetetlen az ontológiai biztonsághoz. Ezért a modernitásban az ontológiai bizonytalanság folyamatosan ott ólálkodik a cselekvő körül.

Jóval kritikusabbak voltak az úgynevezett második demográfiai átmenet diskurzusának teoretikusai. A(z első) demográfiai átmenet elmélete (Notestein 1945) bizonyos értelemben

folytonos volt a malthusi–freudi szexuális civilizálódás modernizációs elméletével, mely szerint a „Nyugat” az eszközracionális (higiénia, jólét, orvostudomány) mellett a reproductív-szexuális tervezés és az önkontroll területén is a modernizáció lineáris fejlődésvo-
nalának élén jár.

Az elmélet szerint – nagyon leegyszerűsítve – a városiasodás, az iparosodás, az emelkedő élet-színvonal, az iskolázottsági szint, a demokrácia és a terjedő individualizmus következtében jelentős mértékben és visszafordíthatatlanul csökken a halandóság és a termékenység, amely két folyamat az átmenet lezárultával alacsony szinten stabilizálódik. Az elmélet ezt az összefüggést, amely szerint a népességszám függő változó a társadalmi folyamatokban, regionálisan is értelmezte, és három nagy területet különített el, amelyek a fejlődés különböző szakaszait jelentik meg. Egyrészt van a Nyugat (leginkább Észak- és a főképp német területekből álló Közép-Európa), amely már befejezte az átmenetet, másrészt kialakítható egy kelet- és dél-európai régió, ahol az átmenet már előrehaladott állapotban van, de még nem fejeződött be, míg van a posztkoloniális harmadik világ, ahol még éppen csak elkezdődött, és legjobb esetben a halandóság kezdeti csökkenésének lehetünk a tanúi. A kulcselem a lineáris fejlődés és annak regionális reprezentációja, szétosztása (Melegh 2000: 163–164).

A második demográfiai átmenet elmélete (Lesthaeghe és Van de Kaa 1986) arra a tapasztalatra adott válasz, hogy a nyugati társadalmak ahelyett, hogy – ahogyan az első demográfiai elmélet prediktálta volna – alacsony halálozási és születésszám mellett stagnáló vagy lassan növekedő népességszám-alakulással stabilizálódtak volna demográfiailag, jellemzően 2,1 alatti teljes termékenységi arányszám mellett fogyásnak és elöregedésnek indultak. Az elmélet a „három forradalomból”: a szexuális, a fogamzásgátlási és a nemi munkamegosztási forradalomból eredezteti az alacsony születési számokat (Lesthaeghe 2014: 3). A második demográfiai átmenet tulajdonképpen a nyugati társadalmak túlcivilizálódásáról értekezik, a tradicionális normák alól való felszabadulás, az individualizáció és a(z élmény)racionalizáció olyan léptékű expanziójáról, mely aláássa a nyugati társadalmak társadalmi reprodukcióját.⁴

Szexualitás a történeti materializmus szempontjából

„A társadalomtudomány a liberális ideológia intellektuális kiegészítéseként született. Ha továbbra is az marad, meghal a liberalizmussal együtt” – jegyezte meg Wallerstein (1996 [1995]: 17) a kilencvenes évek közepén. Az azóta eltelt idő, főleg a 2008 utáni időszak, őt látszik igazolni (Éber et al. 2019). A szexualitás („intimitás”, „romantika” stb.) modernizációelméleteit teleologikus történeteszemlélet és Nyugat-centrikusság jellemzi, melyben az ember fejlődőképes és fejlődik – szexuális kapcsolatait terén is. E fejlődés állítólagos végpontja a Nyugat, melyet a II. világháború óta nevének is neveznek: „a fejlett világ”.

Wallerstein több írásában is megkísérelte feltárni a társadalomtudományok episztemológiájának és intézményrendszerének viszonyát a tágabb társadalmi környezettel, tehát a strukturális viszonyokkal, az ideológiákkal és a társadalmi mozgalmakkal, hogy rámutasson egy újragondolt unidiszciplináris kritikai történeti társadalomtudomány szükségességé-

⁴ Érdekes, hogy Weber épp azért aggódott, hogy a racionalizálódás-varázstalanodás következtében az „erotika” a pusztá szexuális aktusra redukálódik majd. Lásd erről Szelényi (2014).

gére (Wallerstein 1979 [1976]; 1996 [1995]; 2020 [1976]). E tágabb kerethez, illetve Von Werlhof (2020 [1980]) programadó tanulmányához kapcsolódva a szexualitásra („intimitásra”, „romantikára” stb.) vonatkozó modernizációelméletek kritikájának és egy újragondolt transzdiszciplináris kritikai történeti „szocioszexológiának” első lépéseként a történeti materializmus szempontjából vizsgálom, mi is a szex transzhistorikus értelemben, ezzel – reményeim szerint – lefejtve a teleologikus és Nyugat-centrikus előfeltevéseket.

Marx és Engels *A német ideológiában* a történelem *valóságos előfeltételeiből* indulnak ki (1974 [1856]: 23), melyek közül a legalapvetőbb az eleven emberi lények létezése. Lényeges, hogy itt a *létezés* nem metafizikai vagy ontológiai kategóriát jelöl, hanem azt a tényt, hogy a „történelemcsináláshoz” az embereknek nem szabad meghalniuk. Ki kell hogy legyenek elégtve azok a – biológiailag meghatározott – szükségleteik, melyek az életben maradáshoz és az intragenerációs reprodukcióhoz szükségesek. Vagyis „[a]z első megállapítható tényállás [az emberek] testi szervezete és az általuk adott viszonyuk a rajtuk kívüli természethez” (23–24). Illetve az embereknek ahhoz, „hogy »történelmet csinálhassanak«, meg kell élniök. Az élethez azonban mindenekelőtt evés és ivás, lakás, ruházat és még egy és más szükséges” (36). Amikor tehát Marx és Engels az olyan szükségletekről írnak, mint az étkezés, ivás, lakhatás, ruházat „és még egy és más”, arra utalnak, hogy a testnek bizonyos mennyiségű kalóriára van szüksége a sejtjei reprodukciójához, bizonyos mennyiségű folyadékra a kiszáradás megakadályozása érdekében, és egy menedékre, hogy testhőmérséklete a meglehetősen szűk optimális tartományban maradjon. A „még egy és más” alatt érthetjük az olyan hasonlóan nyilvánvaló testi igényeket, mint az oxigénhez, pihenéshez és alváshoz jutást. Ilyen módon nézve a testi igények összessége alapvető „határkonceptió”, amely az emberi társadalom korlátait képviseli (Fracchia 2005: 50–51; Heller 1974: 32–33). Nem csak arról van szó ugyanakkor, hogy az emberi szükségletek behatárolják a társadalmi-munkamegosztási berendezkedés lehetséges módjait, hanem eleve az emberi test biofizikai materialitása teszi szükségessé a termelést, hogy az megalapozza az emberi élet reprodukcióját (Bruff 2013: 67), így az ember testi szükségleteinek kielégítése az állandó alap, „amelyen minden változás megtörténik: az emberi történelem transzhistorikus alapja” (Orzeck 2007: 508). Összességében tehát az a mód, ahogy az emberek a létfenntartási eszközeiket termelik (Marx és Engels 1974 [1856]: 24), eleve bizonyos tekintetben meghatározott a test transzhistorikus biológiai szükségletei által. Így Engels (1950 [1890]: 492) sokat idézett kijelentését olvasva, mely szerint „az emberek maguk csinálják a történelmüket, de nem az általuk választott feltételek között”, a testre is kell gondolnunk, mint a *csinált* történelem legalapvetőbb feltételére. A megörökölt, történetileg kialakult társadalmi feltételeket, tehát a megkövült cselekvéseket, társadalomstruktúrákat megelőzik az emberi testből származó korlátok.

E megállapításoknak fontos hozadéka van a szexuális aktus történeti materialista megközelítése számára is.

1. A *valóságos előfeltételek* közé tartozik az is, hogy az eleven emberi lényeknek a létezéshez meg kell születniük. A történelem valóságos előfeltétele a (társadalmi) reprodukció, melyben az intragenerációs reprodukció, tehát hogy az emberek nem hálnak meg, mielőtt „történelmet csinálnának”, és az intergenerációs reprodukció, tehát hogy az emberek megszületnek, előfeltételezik egymást. Ahhoz, hogy az emberek megszülessenek, meg kell foganniuk, amihez az eleven emberi lényeknek szexuális kapcsolatba kell lépniük egymással. Tehát a szexuális aktus maga a történelem valóságos előfeltétele, és mint ilyen – legalábbis absztrakt értelemben –, transzhistorikus praxis.

2. Továbbá a test transzhistorikus valósága, hogy az ember születik, illetve egy nő szüli. Ez önmagában persze nem jelent mást, mint hogy az ember emlőssálat, ugyanakkor speciális koraszülöttsége minden más emlőstől megkülönbözteti. Az emberi evolúció során kialakult jellemzője az embernek a semelyik másik állathoz sem hasonlíthatóan hosszán elnyújtott gyermekkor. Szemben például a legtöbb hullóval, a fiatal emlős „gyámoltalanul”, magáról gondoskodni képtelenül jön a világra. Ugyanakkor e szakasz az embernél szokatlanul hosszú, jó pár évig eltart. A pszichoanalitikus elméletek ebben a szokatlanul hosszú, a szülőktől vagy gondozóktól függő szakaszban találták meg az emberség lényegét (Róheim 1999 [1934]; Lacan 1993 [1949]). A gyermekkor első szakaszában a kisgyermeket jellemzően az anyja szoptatja, de még akkor is számtalan értelemben szülői vagy nevelői segítségre szorul, amikor már fizikailag képes egyedül enni. Mivel az embernek nincsenek etológiai értelemben vett ösztönei,⁵ és a környezete is jórészt szociokulturálisan meghatározott, így az e környezetben való eligazodás, a veszélyek érzékelése, a jelentéshordozó szimbólumok révén folytatott kommunikáció és a társas cselekedetek szubjektív értelmezése évekig tartó tanulási folyamat eredménye. Ennélfogva, visszatérve a test transzhistorikus meghatározottságainak marxi értelmezéséhez, nemcsak azt mondhatjuk, hogy az embereknek ahhoz, hogy „történelmet csinálhassanak”, meg kell születniük, illetve egy nőnek meg kell szülnie őket, hanem azt is, hogy a történelemcsináláshoz előbb fel kell nevelni az embereket. E felnevel(ked)éshez pedig etetés (szoptatás), itatás, a lakhatás biztosítása, ruháztatás és még egy és más szükséges.

A pszichoanalízis egopszichológiai iskolájának egyik legfontosabb belátása volt, hogy a gyermekeknek nem elég, hogy a szülők kielégítsék a legszorosabb értelemben vett biofizikai igényeiket (kalória, víz, hőmérséklet), hanem az anyai vagy gondozói közelségre az egyéb szükségletektől függetlenül is szükségük van. René Spitz (1945) írta le a hospitalizáció jelenségét, melyet *a szeretett személlyel való emocionális interakció hiányaként* definiált. Spitz azt figyelte meg, hogy azok a csecsemők, akiknek ugyan kielégítik a szűk értelemben vett biofizikai igényeit, de közvetlen anyai vagy gondozói gondoskodás (érintés, karba vévés, simogatás és a másokra orientálódás egyéb fizikai interakciói) nélkül maradnak, megállnak a fejlődésben, és ha az anyával vagy gondozóval fizikai viszony tartósan nem áll fenn, marandó károsodások szenvednek vagy akár meg is halhatnak. Valakinek tehát ingereknek kell kitennie az embereket ahhoz, hogy „történelmet csinálhassanak”, s erre leginkább e testi interakciók alkalmasak. A szeretet e fizikai, leginkább a bőr és bőr vagy például a bőr és ajak/szájnyálkahártya interakcióihoz köthető praxisait nevezhetjük *intimitásnak* (lásd még Harlow 1958).

Az ingeréhség ugyanakkor mint jelenség közel sem tűnik el teljesen a gyermekkor lezárultával (Berne 2009 [1964]). Az ingerszegény, társas környezettől megfosztott állapot rövid távon átmeneti lelki zavarokat, vagy akár múló pszichózist okozhat. Hosszú távon pedig az idegsejtek elsorvadási folyamata indulhat meg. Ilyen folyamatokat figyelhetünk meg például a magánzárkába zárással *kínzott* raboknál. Az embernek szüksége van bizonyos mennyiségű társas ingerre, melyek közül kiemelt szerepe van azoknak a fizikai gesztusoknak, amelyeket az *intimitás* szóval jelölünk. Mint minden szükségletkielégítés, ez is örömr-

5 A pszichoanalitikus munkák magyar fordításaiban alapvető terminológia az ösztön szó. Freud ugyanakkor nem a német „Instinkt” szót használja, mely az angol „instinct”-nek felel meg és valamely állatfajra jellemző öröklődött viselkedésmintát jelöl. Freud a német „Trieb” szót használja, melynek angol megfelelője a „drive”, és inkább valamiféle ösztönzésre-ösztönöztségre, vágyra utal, mely a cselekvőt valamilyen célra irányítja; Trieb pontosabb fordítása így talán a „késztetés” lenne.

zettel párosul. Ennek kiemelt jelentőségű – de nem egyedüli – kielégítési formája a szexuális tevékenység.

3. Hangsúlyozni kell azonban, hogy az emberi test jellemzői nemcsak korlátként, hanem potenciálként is a különböző társadalmi-kulturális berendezkedések alapjául szolgálnak. „Mint minden más fajnak, az embernek is vannak bizonyos, a biológiában gyökerező anatómiai és pszichológiai tulajdonságai, melyek egyszerre jelentenek lehetőséget és korlátozást” (Lewontin és Levins 1997: 89). A függőleges járás, a környezet manipulálására jól alkalmazható, visszafelé görbülő hüvelykujjal ellátott kézszerkezet, a komplex hangképzésre alkalmas torok, az összetett izomzattal ellátott arcszerkezet és a nagy agyszerkezet az emberi történelem előfeltételei és potenciáljai is egyben (Bates 2015: 139).⁶ Bruff (2013: 79) úgy fogalmaz, hogy a társadalmi gyakorlatok a testi valóság generatív potenciáljai által jöhetnek létre. Ezek a testi korlátok – például, hogy az ember csak bizonyos tartományban képes látni és hallani, vagy csak meghatározott mértékű súlyt képes megemelni – készen kapott feltételek, ugyanakkor nemcsak passzív korlátok, hanem az emberi kultúrák konstitutív határai, melyek hozzájárulnak a kultúrák sokszínűségéhez (Fracchia 2005: 52). Az emberi szükségletek kielégíthetőségének véges tartománya relatív szélességet is jelent, például a meghatározott súly nem csak korlát, de potenciál is az emelésre. Ugyanígy az ösztönenergiák plaszticitása vagy a testi modalitások relatív élessége a társadalmi-kulturális berendezkedések sokaságának lehetőségeit hordozza magában. E kettősséget Marx is hangsúlyozta:

Az ember közvetlenül természeti lény. Mint természeti lény és mint eleven természeti lény egyrészt fel van ruházva természetes erővel, életerővel, tevékeny természeti lény; ezek az erők benne adottságokként és képességekként, ösztönökként existálnak; másrészt mint természetes, testi, érzéki, tárgyi lény szenvedő, megszabott és korlátozott lény, amilyen az állat meg a növény is, azaz ösztöneinek tárgyai rajta kívül, tőle független tárgyként existálnak, de e tárgyak az ő szükségletének tárgyai, lényegi erőinek tevékenykedéséhez és igazolásához nélkülözhetetlen, lényegi tárgyak (Marx 1977 [1844/1932]: 84 – kiemelések az eredetiben).

Ilyen testi potenciál a szükségletek kielégítésével járó élvezet. A kalóriaszükséglet-kielégítésből, tehát az étkezésből adódó potenciális élvezet például az éhség kielégítéséből és az ember fejlett kémiai érzékelése által lehetővé tett stimulációból összetevődő együttes hatással írható le. A hosszú távú reprodukció előfeltételeként szolgáló szexuális aktus – főként az emberi bőr, de főként a csikló és a makk szabad idegvégződésekkel való magas ellátottsága miatt – nagyfokú élvezettel jár az ember számára. Az ember testi felépítése (beleértve az érzékszerveket és az emberi agyat), tehát az emberi test generatív szexuális potenciálja lehetővé teszi a vizuális és egyéb extragenitális szexuális stimulációkat.

Az ember intimitásszükséglete mellett, hogy korlát, egyszerre jelenti a testi kontaktusok élvezeti potenciálját. A hormonközvetítéssel működő „komfortérintés” léte a pszichoanalízis mellett a kognitív pszichológiában és az etológiában is ismert, és más emlőállatoknál is megfigyelhető. Ennek egy majmoknál megfigyelhető változata a *társas kurkászás* (Bárdos 2007: 423). Róheim Géza (1999 [1934]) pszichoanalitikus antropológus és teoretikus egyértelmű összefüggést látott az ember meghosszabbodott gyermekkor, szociabilitása,

⁶ Noha ezek maguk is egy nagyobb léptékű történeti folyamat, az evolúció eredményei. Ahogy Engels megfogalmazza: „Ily módon a kéz nemcsak szerve a munkának, hanem *annak terméke is*” (1952 [1872–1882]: 181 – kiemelések az eredetiben). Ugyanakkor az evolúciós lépték olyan nagy, hogy szociológiailag az emberi test e tulajdonságait, például a visszafelé görbülő hüvelykujjat, transzhistorikusként értelmezhetjük.

társasinger-éhsége és a nem (feltétlenül vagy közvetlenül) reprodukív szexualitásra való képessége között. Gyermekkortól kezdve társas ingerlésre képes és társas ingerekre éhes állatnak látta az embert, aki felnőttkorban a szexuális aktus során a mihamarabbi kielégülés elé képes helyezni a testi ingerek cseréjét, tehát az intimitást. Kapcsolódva Róheimhez és hivatkozva Márkus Györgyre (1971 [1966]: 53), azt mondhatjuk, hogy míg az állat számára a szexuális aktusban a másik csak szükséglete tárgyaként létezik, addig a történelemben születő ember számára a másiknak – legalábbis potenciálisan – saját objektív létezése, és ezáltal kielégíthető vágyai is vannak.

4. Történeti materialista szempontból a szexualitás az emberi testben rejlő generatív szexuális potenciálok kihasználására és szükségletek kielégítésére irányuló diszpozíciók és praxisek összessége.

Az, hogy a testi potenciálok kihasználása és a szükségletek kielégítése a társadalom és kultúra fennálló sajátos rendje – a megdermedt munka strukturáló ereje – szerint zajlik, Marx számára is egyértelmű volt (Fracchia 2005: 51). Az ember valós szükséglete nem kalória, hanem rizs vagy kenyér. Heller Ágnes (1974: 32–33) is amellett érvel, hogy az ember számára a valóságban „szociális szükségletek” léteznek, a „természetes szükségletek” csak olyan absztrakciók, amelyek a fent vázolt határkonceptiót jelölik, azt a határt, ahol a társadalmi reprodukció ellehetetlenül, tehát intragenerációs az élet és halál, intergenerációs pedig az utódok meglétének és hiányának határát. Az emberi szükségletek történeti-társadalmi jellege magából a munkatevékenységből következik, mivel a termeléssel a szükségleteket is termelik (Márkus 1971 [1966]: 22–23). Illetve „[a] legtöbb esetben a szükségletek közvetlenül a termelésből vagy a termelésen alapuló általános állapotból fakadnak” (Marx 1959 [1847]: 59).

Mindez igaz a szexuális aktusra is. Sem természetes szexuális vágyak, sem természetes szexuális aktus nem létezik a valóságban. De mivel minden társadalmi reprodukció alapvető feltétele a szexuális aktus, így minden társadalomnak vannak a szexuális aktust és a szexuális vágyat létrehozó normái, ideológiai és tárgyi kultúrája.

Itt hangsúlyoznom kell, hogy megközelítem ellentétben áll azokkal az elméleti keretekkel, melyek a patriarchátust (MacKinnon 1982) vagy a genderrendszert (Rubin 2011 [1975]) a kapitalizmustól többé-kevésbé független rezsimként tárgyalják. Ezek a leginkább a lacani pszichoanalízisen vagy a lacani ihletésű feminista elméleten alapuló megközelítések a szexuális viszonyokat az osztályrelációk mellett a jelenkori társadalom másik nagy struktúrájaként mutatják be. Ezen elméletek – meglátásom szerint – túl szűken értelmezik a kapitalizmust vagy félreértik a történeti materializmust (Werlhof (2020 [1980])). Kapitalista körülmények között élni nem jelent mást, mint hogy napról napra kapitalista körülmények között reprodukálódik a testünk, és hogy az ehhez szükséges emberi kapcsolataink a tőkés felhalmozás világméretű struktúrájába ágyazódnak be. Így a szexualitás viszonyai (patriarchátus vagy genderrendszer) sem lebegnek szabadon. Barbara Fields történész és Karen Fields szociológus ironikusan így fogalmaznak az etnikai viszonyok és a kapitalizmus kapcsolatáról, illetve azokról a kutatókról, akik a kapitalizmustól független etnikai viszonyokról írnak: „Mintha a rabszolgaság fő célja a fehér felsőbbrendűség kitermelése volna, és nem a pamuté, cukoré, a rizs és a dohányé” (Fields és Fields 2014: 117). A szexualitás viszonyaival kapcsolatban is hasonlóan érvelhetünk. A szexualitás szabályozása sem azért történik, hogy kitermelje a patriarchátust, hanem hogy a szexualitást azokba a hierarchikus cselekvési rendszerekbe

integrálja, amelyek végcélja a reprodukció (a testeké és a rendszeré egyaránt), ami a kapitalizmus esetében egybeesik a végtelen tőkefelhalmozással.

Mindez azt jelenti, hogy a történelem *valóságos előfeltételeiből* kiindulva azt kell vizsgálni, hogy a szexualitás hogyan integrálódik abba a tágabb cselekvési rendszerbe, amelyre a társadalmi reprodukció épül, jelen esetben a kapitalizmusba. Így ideologikus és módszertanilag etnocentrista, illetve prezentista az intim kapcsolatok társadalomtörténete vagy történeti szociológiája, mivel az intimitást pszichológiai kategóriaként értelmezi, illetve azok a megközelítések is, amelyek a romantikus szerelmi kapcsolatot transzhistorikus kategóriaként fogják fel. Ezzel szemben a továbbiakban azt vizsgálom, hogy a tőkés világrendszer miként adaptálja a test generatív szexuális potenciálját, és hogyan hozza létre a szexualitást.

Olcsó szexualitás

Ahogy arra máshol én és szerzőtársaim rámutattunk (Csányi, Kerékgyártó és Gagyai 2018; Csányi 2019; Csányi és Kerényi 2018; Barna et al. 2018), Rosa Luxemburg (1951 [1913]) munkássága, a világrendszer-szemléletű háztartáskutatások és informalitáskutatások (Dunaway 2018 [2012]; Wallerstein 1983; Portes 1983), a marxista feminizmus (Dalla Costa és James 1972; Seccombe 2018 [1974]; Federici 2009 [2004]; Mies 1998 [1986]) és a világ-ökológiai iskola (Patel és Moore 2017; Moore 2019 [2014], 2015) is azt a kérdést állítja a középpontba, hogy a kapitalista felhalmozás a formális bér munkán keresztüli kizsákmányoláson kívül milyen más erőforrásokat integrál saját felhalmozási folyamatába. Vagy máshogy megfogalmazva, az *eredeti felhalmozás* a mai napig strukturális szegmense a kapitalizmusnak (lásd még Harvey 2003: 137–182).

Amikor a szexuális aktust vizsgáljuk a történeti materializmus és az itt említett elméleti keretek nézőpontjából, arra a kérdésre kell választ találnunk, hogy a tőkés világrendszer a szexualitást miként integrálja reprodukzív munkaként vagy olcsó erőforrásként, vagyis hogyan formálja és adaptálja saját felhalmozási folyamatába és munkamegosztási rendszerébe.

Hosszú távú társadalmi reprodukciós redukció

Mivel az intergenerációs reprodukció előfeltétele a szexuális aktus, a kapitalista körülmények között a szexualitás a háztartáson belüli „humántőke-felhalmozás” (Seccombe 2018 [1974]: 43) része. E szempontból – és csak ebből – a kapitalista logikával ellentétes a nem reprodukatív szexualitás. A kapitalista munkamegosztási rendszerbe a róheimi–márkuszi értelemben vett *emberi szexualitás* az „állati redukció” által adaptálódik. A nem (feltétlenül) reprodukatív, az ingerekre, az interakcióra épülő és az örömet „beosztó”, esetleg a másik örömet előtérbe helyező vagy késleltetett kielégülést nyújtó szexualitás a reprodukatív munkasorozat (szex, szülés, szoptatás, szocializáció és ideológiai indoktrináció) első munkafázisává redukálódik. Ebben az értelemben a szexualitás hosszú távú, intergenerációs reprodukatív munkaként adaptálódik a kapitalista munkamegosztásba, és e szempontból a nem reprodukatív szexualitás a (munkaerő-)felhalmozás gátja. Ahogy Marx fogalmaz, a gyári munka „[a] munkást abnormissá nyomorítja, mert részletgyességét melegházzszerűen érleli azáltal, hogy a termelő törekvések és képességek egész világát elnyomja benne, mint ahogy a La Plata államokban csak azért vágják le az egész állatot, hogy bőrét vagy faggyúját megszerezzék”

(Marx 1955 [1867]: 338). Hasonló történik az emberi szexuális potenciál reprodukív aktusá redukálásakor.

Ahogy arra Silvia Federici (2009 [2004]) és Maria Mies (1998 [1986]) rámutatnak, az eredeti felhalmozásnak és a kapitalista átmenetnek strukturális része volt a női test reprodukív képességének állami és egyházi felügyelet alá helyezése. A feudalizmus válságának egyik kezelési módja és a kapitalista munkamegosztás alapja lett a termelő és reprodukív munkák szétválasztása, a fizetetlen munkaformák leértékelése és a bérmunkának való szimbolikus alávétése, illetve e munkaformák feminizációja. Emellett a válságkezelés és az eredeti felhalmozás része volt a munkaerő-felhalmozás elősegítése a szexualitás, a várandósság és a szülés kontrolljával. A terhességmegszakításhoz értő bábák, a fogamzásgátlás és a nem reprodukív, vagy akár csak házasságon kívüli szexuális aktus az üldöztetés tárgyává váltak Európa-szerte. Elsősorban a 17. században tetőző európai demográfiai válságra való reakcióként és a munkaerő-figyelmezés és -felhalmozás részeként az európai államokban boszorkányperek formájában indítottak hadjáratot az eretnek szekták ellen, melyekben gyakori volt a szexualitás és gyermeknemzés teljes megtagadása. Valamint hadjáratot indítottak az abortusz és a csecsemőgyilkosság, a fogamzásgátlás, a nem reprodukív vagy házasságon kívüli szex minden formája ellen. A boszorkányperekben megfogalmazott vádakban a gyermekek megrontásának, megölésének vagy elfogyasztásának a prostitúcióval és a házasságtöréssel való szimbolikus összemosása jól mutatja a nem reprodukív, extragenitális, csak az örömszerzésre irányuló szexuális aktus megítélését a munkaerő-felhalmozás szempontjából. Egy 1700-as debreceni perben például így fogalmaz a vádirat: „Kis Istvánné [...] bűvös-bájós, ódó-kötő, varázsló, Szent Gellért hegyére járó, ördögökkel cimboráló boszorkányos személy, s egyszersmind kurva is” (Komáromy 1910: 193).

A szexualitásnak a reprodukív funkcióra való redukálása volt szintén megfigyelhető a fogamzásgátló módszerek expanziója előtti antinatalista politikákban is. Amint arra Reddock (1984; illetve lásd még Mies 1998 [1986]: 90–96) rámutat, míg Európában a boszorkányperek és a besűgőhálózatok által hadjáratot folytattak a nem reprodukív szexualitás ellen, addig a karibi gyarmatokon a gyarmatosítók az 1760-as évektől antinatalista politikát folytattak. A karibi gyarmatokon 1655-től a 18. század közepéig a birtokok többsége kevés rabszolgával rendelkező kiscgazdaság volt, ezek az európai parasztságra épülő birtokokhoz hasonlóan a rabszolga-populáció természetes reprodukciójától függték. Ebben az időszakban a rabszolgák szabadon élhettek szexuális életet és házasodhattak. Az 1760-as évektől, amikortól a nagyüzemi cukortermelés vált a legelterjedtebb termelési móddá, már jobban megérte vásárolni a rabszolgákat, mint a természetes reprodukcióra építeni, így a gyarmatosítók tiltani kezdték a rabszolgák körében a családalapítást, szexualitást és terhességet. Majd a 19. század elején, amikor a britek már sokkal inkább nyersanyagforrásként akarták Afrikát integrálni a birodalomba, a Karib-térségben elkezdték bevezetni az európai családmodellt, és nagy erővel ösztönözni a társadalmi reprodukciót pronatalista intézkedések révén a rabszolgák körében.

Ahogy később arra még visszatérek, a nem reprodukív szex elleni hadjárat, illetve a szex reprodukcióra való redukciójának egyik tankönyvi példája a 18. század elejétől a maszturbáció mint a nem reprodukív szexualitás legveszélyesebbje elleni európai hadjárat (Laqueur 2004 [2003]). Ahogy Laqueur (2002 [1990]: 236) máshol megfogalmazza: „A magányos bűnben talán nem is a bűnt kell hangsúlyozni, hanem hogy magányos” – más szóval, hogy a reprodukció ellenében hat.

Összességében a szexuális aktus kapitalista reprodukciós redukciója nem más, mint a test generatív szexuális potenciáljának és a szexuális örömeztetnek az alávétése a test intergenerációs reproductív potenciáljának a munkaerő- és a tőkefelhalmozás érdekében, vagy éppen a test generatív szexuális potenciáljának elfojtása a népesség (leginkább valamely dominált csoport számának) növekedésének szabályozása céljából.

Hierarchikus élvezetökönómia: olcsó élvezet a domináns csoportoknak

Másrésről, ahogy fentebb írtam, nemcsak a kisgyermek igényelnek szociális, azaz részint testi ingereket, hogy elkerüljék a hospitalizációs állapotot, hanem a felnőtt embereknek is szükségük van emberi kapcsolatokra, társas ingerekre a munkaképességük megőrzése érdekében. Testi (agyi, érzékszervi, genitális stb.) jellemzői miatt eme ingerek közül a szexualitás kiemelt jelentőségű, mert potenciálisan kiemelkedő örömforrás az ember számára. A szexuális aktussal járó öröm ugyanakkor a tőke szempontjából ingyen van. Olyan örömforrás, mely többé-kevésbé a bér mértékétől függetlenül növeli a munkás elégedettségét. Ebben az értelemben a szexualitás szorosán kötődik a gyermekek és a felnőttek ápolásával, gondozásával járó reproductív munkákhoz, melyek a háztartáson belül, rejtve termelnek értéket és láthatatlanul járulnak hozzá a felhalmozáshoz. Így a szexualitás a háztartáson belüli reproductív munka részévé válik, mely a nők munkájának láthatatlanná tevésével, a nőiség elnyomásán keresztül zsákmányolható ki, és a háztartáson belüli hierarchikus viszonyokba ágyazódik. Ebben az értelemben a szexualitás rövid távú, intragenerációs reproductív munkaként adaptálódik a kapitalista munkamegosztásba, ami olyan élvezetet nyújt a férfi munkásnak, melyet nem a tőkényereségből elvont bérből kell finanszírozni. Ennélfogva a szexualitást a kapitalista világrendszer mint univerzális férfiszexualitást adaptálja. A szexualitásból eltűnnek a női anatómia és szociológiai sajátosságok által meghatározott szexuális szempontok, vagy alárendelődnek a férfi szempontoknak, és a jó (helyes, erkölcsös, természetes vagy egyszerűen csak élvezetes) szexualitás úgy értelmeződik, ahogy a férfiak jó (Dalla Costa és James 1973; Werlhof 2020 [1980]; MacKinnon 1982). Jól mutatja a szexualitás háztartáson belüli láthatatlan reproductív munkákhoz kötését, illetve a háztartáson belüli patriarchális viszonyok állami alátámasztását, hogy a legtöbb európai ország egészen az 1990-es évekig nem kriminalizálta a házasságon belüli szexuális erőszakot.

Más esetekben a szexuális aktus úgy válik olcsó erőforrássá a szexuáliséletmód-politikák számára, hogy a háztartáson kívüli dominált társadalmi csoportok női tagjai akár erőszakkal is szexre kényszeríthetők a férfiak által, ezáltal kompenzálva őket a kapitalista rendszer belső ellentmondásaiból vagy egyenlőtlenségeiből származó hátrányokért. Mindkét mód megfosztja a nőket a testükben rejlő szexuális potenciáltól, és szexualitásukat a férfiszexualitásnak veti alá. A szexualitás olcsó élvezetként való integrálása a kapitalista rendszerbe néha ellentétes a szexualitás reprodukciós redukciójával, és ezáltal ellentmondásos gyakorlatokhoz, feszültségekhez vezet, néha a két mód egybefonódik.

Például a 15. század végén, 16. század elején Franciaországban és Velencében válságkezelésként beiktatott erőszakotörvények olyan szexuáliséletmód-politikai törvények voltak, melyek lényegében legalizálták a szegény nők megerőszakolását, hogy az így megszerezhetővé tett szexuális örömmel kompenzálják a megélhetési lehetőségek kiesése miatt rosszabbul élő férfiakat, és levezessék a társadalmi feszültséget. A megerőszakolt nők a legtöbb esetben nem

tudtak visszailleszkedni a közösségbe és prostitúcióra kényszerültek. Emellett az Európa-szerte nyíló bordélyházak munkát adtak a munka nélkül maradt férfiaknak konyhásként vagy egyéb kisegítő személyzetként. A frissen kialakult új munkamegosztási rendszerben a kapitalizmus különböző facilitátorai pedig egyszerre üldözték és használták fel életmód-politikájukban az általuk kreált prostituáltakat, akiken a szigorú reprodukciós-pronatalista logika és a szexualitás olcsó élvezetként való felhasználásának ellentmondásai csattantak (Federici 2009 [2004]: 47; Ruggiero 1989: 91–108). A prostituált személyében kifejeződő ellentét – az olcsó élvezet és a szigorú reprodukciós logika között – egyébként közel sem szűnt meg a 16. századi „átmenettel”. Ahogy Wilhelm Reich (1983 [1931]: 189) jó 400 évvel később megjegyzi: „A kapitalizmus harcol saját kreatúrája, a prostituált ellen, hiszen ráuszítja a rendőrséget, bebörtönzi, nemibeteg-gondozókba zárja és erkölcsileg jogfosztottá teszi”.

Hasonlóan ingyenes vagy olcsó élvezet a háborús erőszak, illetve a katonai prostitúció: az indián nők megerőszkolása a spanyol konkvisztádorok által (D’Emilio és Freedman 2012 [1997]: 31) éppúgy, mint a 20. század gépesített hadseregeinek katonai prostitúciója, melyben jellemzően az alávetett országok női szolgáltatták az ingyenes vagy olcsó és könnyen hozzáférhető szexet a domináns ország katonáinak. A japán katonai bordélyok Kínában és Koreában az 1930-as és 1940-es években, a békefenntartók által használt kelet-európai nők Koszovóban vagy az Egyesült Államok katonái által használt nők Délkelet-Ázsiában (Jeffreys 2009: 107) mind ugyanerre a jelenségre példák.

A nemi erőszak, a prostitúció és a nők igényeit figyelmen kívül hagyó szexuális praxisok a test (jellemzően női test) szexuális potenciáljának alávetése egy másik (jellemzően férfi) test szexuális potenciáljának.

A polgári intimitás

A szexuális forradalom a szexualitásnak nagyrészt nem a tradicionális, hanem a modern polgári formája, azaz a viktoriánus vagy polgári szexualitás ellen irányult. Egyúttal ugyan-ez a modern polgári szexualitás alapozta meg a szexuális forradalmat. Ez a kettősség azért lehetséges, mert a modernitás nem a történelem télosza, hanem a munkamegosztásnak egy olyan nemzetközi rendje, melyre rendszerszintű törvényszerűségek jellemzőek, és amely e törvényszerűségek nyomán folyamatosan átrendeződik.

Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban az érett kapitalizmus, a felgyorsult és egyre növekvő urbanizáció, a burzsoá háztartási modell megszilárdulása és elterjedése a szexualitás új praxisait, diszpozícióit és szabályozási módjait hívta életre. A burzsoázia osztálytudatának egyik alapvető eleme volt a polgári intimitás, amely alapvetően a szexualitás egy adott történeti formájaként érthető meg. E szexualitást a szexualitás reprodukciós redukciójának és patriarchális élvezetökonomiájának koherens elegyeként érdemes felfognunk.

Nem véletlen – ahogy Foucault (2014 [1976]) rámutat –, hogy a szexuális diskurzusok hatalmasat robbantak a 18. század során. Ezek többé nem a bűn és az ártatlanság mentén szabályozták a szexuális aktusokat, hanem az egészség, a józanság vagy épelméjűség és a civilizáltság, illetve betegség és civilizálatlanság tekintetében. Ezek az új, medikalizált diskurzusok – legalábbis először – leginkább magára a polgárságra fejtették ki szabályozó erejüket. „A polgárságnál a nemi szerv az, ami a nemességnél a »vér«” (Foucault 2014 [1976]: 127).

A szexualitás lett az osztálytudat egyik kitüntetett forrása a burzsoáziában, míg a proletariátus és a parasztság szexualitása nem tematizálódott – legalábbis addig, míg ezeknek az osztályoknak a társadalmi reprodukciója „magától is jól működött”.

A polgári intimitásban, melyben a szexualitást új nyilvános és medikalizált diskurzusok szabályozták, a patriarchális élvezetökönómia és a reprodukciós redukciónak új, sajátos egyensúlya valósult meg.

A nemiséget úgy, ahogy ma ismerjük, valamikor a tizennyolcadik század folyamán találták fel. A szaporodást szolgáló szervek az egész világmindenséget átható hierarchia paradigmátikus szintereiből az egymással össze nem vehető különbözőség alapköveivé váltak: ahogy azt egy tizennyolcadik századi orvos megfogalmazta: „a nők létezési módjukat nemi szerveiknek, különösen méhüknek köszönhetik”. [...] Másképpen fogalmazva, a társadalmi nem alapjául feltalálták a két biológiai nemet. Az újonnan megalkotott női nem számos lehetséges megnyilvánulásának egyike a nők állítólagos szenvedélymentessége. A női orgazmust, amelyet [addig] a sikeres fogantatás jelének tartottak, a fiziológia határterületére száműzték és jelölt nélküli jelölővé fokozták le (Laqueur 2002 [1990]: 161–162).

A női szexualitást teljesen alávetették a férfi élvezetnek és a reprodukciónak, méghozzá úgy, hogy a civilizált burzsoá nőt alapvetően vágymentesnek feltételezték, és a polgárságon belül a női szexuális vágy kifejeződései patologizálódtak. A szexuális vágygal telített, vagy a társadalmi reprodukció rendjében rákényszerített szereppel azonosulni nem tudó nőt hisztériásnak vagy neurotikusnak bélyegezték.

A polgárságban a nyilvánosság és a magánszféra, azaz a polgári háztartás éles elválása, a nukleáris családmodell elterjedése megszüntette azt a korábbi társadalmi csoportokban jelenlévő gyakorlatot, hogy a különböző generációk, az „udvaroncok” (Elias 1987 [1937–1939]) vagy a szomszédság tagjai folyamatosan szemmel tartották egymást. Ez az átláthatatlanság pedig teret adott a különböző „perverzióknak” és a folyamatos gyanakvásnak. A 18. század elejétől kiterjedt kampány indult a maszturbáció, főleg a női maszturbáció ellen Európában és később Amerikában is. Leginkább a tétlen, a háztartás terébe zárt polgárasszony, de részint a serdülőkorú gyerekek és a férfiak is célpontjába kerültek a kampánynak, mely arra figyelmeztetett, hogy a maszturbáció meddőséget és gerincsorvadást okoz (Laqueur 2004 [2003]). A maszturbációt azért tartották különösen veszélyesnek, mert cinkosok és tanúk nélkül is el lehetett követni, folyamatosan elérhető volt, folyamatosan csábított, és mindennemű társadalmi renden kívül állt. De a homoszexualitás és az egyéb perverziók is orvosi besorolást kaptak. Viszont a burzsoá háztartás maga – szemben a 15–16. századi háztartásokkal, melyek tagjainak folyamatosan számot kellett adniuk szexuális szokásaikról a gyónások során – a magánszféra védelmét élvezte, a „normális” (reproduktív és patriarchális) szex magánügy volt, csak a perverzió számított társadalmi témának (Foucault 2014 [1976]: 38–54).

Azokról a burzsoá nőkről, akik nem feleltek meg az elvárásoknak, és kiderült róluk, hogy szexuális vágyaik vannak, úgy tartották, nem különböznek eléggé a férfiktól, az osztály szintjén a proletár nőktől, a nemzetközi munkamegosztás szintjén pedig a gyarmati nőktől, így őket sokszor hisztériásnak bélyegezték. A szexuális vágy és a hisztéria a *túl nőies, túl testi* nők jellemzője volt, ezért bizonyos esetekben azzal „gyógyították” őket, hogy eltávolították a petefészküket, mint azt a szervet, amitől nőiesek lettek. Franciaországban 1870 és 1890 között több ezer egészséges petefészket távolítottak el „magatartásbeli patológia” okán (Laqueur 2002 [1990]: 188–190). A szimbolikus osztálykülönbség és a patriarchális élvezet-

ökonómia egybefonódását talán még jobban mutatja az a brit orvosi gyakorlat, mely ugyan-ezen célból a klorisztát távolította el sebészileg. Ez a vélekedés szerint nemcsak a szexuális vágyat és a hisztériát gyógyította, hanem megelőzte a maszturbációs betegség kialakulását is (Black 1997). A csikló kivágása a legszélsőségesebb formája ama stratégiáknak, amelyek célja, hogy megsemmisítsék a női örömet és alárendeljük a szexuális aktust a férfi anatómiájának és a reprodukciónak. Jó szimbóluma ugyanakkor a szexualitás viktoriánus elképzelésének, mely szerint a szexuális aktusnak a vagina és a pénisz súrlódásáról kell szólnia, hiszen a szexuális öröm férfianatómiája, ugyanúgy, mint a reprodukció célja, ezt a metódust diktálja. Ugyanezt a felfogást mutatja az a korabeli meglátás is, hogy az a férfi, aki kunnilinguszt gyakorol, könnyen homoszexuálissá válhat és áttérhet a fellációra is (Stefanowsky 1892, idézi McLaren 2002 [1999]: 142).

A burzsoá családmoddellt a 19. század második felében kezdték Európa-szerte ráerőltetni a proletariátusra is a megfelelő demográfiai többlet biztosítása érdekében.⁷ Ahogy Maria Mies fogalmaz (1998 [1986]: 105): „a proletariátus szexuális energiáit a burzsoázia kényszerzubbonyába kellett kényszeríteni”. Heinsohn és Knieper (1976) elemzik ezt a folyamatot a 19. századi Németországban. Meglátásuk szerint a burzsoá családmoddelt rendőri intézkedésekkel kellett rákényszeríteni a proletariátusra. A gyermekgyilkosságok kriminalizálása után, 1868-ban eltörölték azt a szabályozást, amely szerint tulajdonnéküliek nem házasodhattak, és kriminalizálták a házasságon kívüli szexuális aktust. Rendőrök kezdtek figyelni a német munkások szexuális kihágásaira.

Azáltal, hogy az állam a modern biopolitika formájában felhasználta az emberi test szexuális potenciáljának intergenerációs reprodukciós redukcióját, nemcsak a demográfiai mutatók feltornázásához járult hozzá, hanem utat nyitott a veszélyesnek ítélt társadalmi csoportok túlnépesedésének kezeléséhez is (Melegh 2006: 52–54). A pronatalista és antinatalista állami politikák mögött ugyanúgy az emberi test szexuális potenciáljának kvantitatív és raszista intergenerációs reprodukciós redukciója állt.

Viszont a századforduló környékén lassú változás következett be a szexualitás rendjében. Ennek az átmenetnek terméke és termelője volt Freud is, aki – a századfordulós biológiai belátásokkal összhangban – kimondta, hogy a maszturbáció általános jelenség, és hogy a gyermekeknek is van szexualitásuk. A modernitás és a szexualitás viszonyát jól mutatja, hogy a viktoriánus kor előtt bármely pedellusnak nyilvánvaló tény volt, hogy a gyerekeknek van szexualitásuk. A gyermeki szexualitást, ahogy a csiklót is, a modernitás rejtette el. A nyilvánvaló, könnyen hozzáférhető tények, mint hogy a csikló ingerlése élvezettel jár, vagy hogy a kisgyerekek ingerlik a nemi szervüket, lassan újra napvilágra kezdtek kerülni a 20. század elején. Freudnak nagy szerepe volt abban, hogy a 20. század – legalábbis részlegesen – különválassa egymástól a szexualitást és a reprodukciót. Freud azonban egy csavarral mégis megerősítette a modern szexualitást, amikor ugyan nem tagadta le a csikló univerzális női örömszerző voltát, de azt állította, hogy a normális pszichoszexuális fejlődés során a csiklóról átkerül az örömszerzés funkciója a vaginára.

Könnyű belátni, hogy a csikló és a vagina közötti hierarchia (mely az infantilis-felnőtt vagy a patológus-normális ellentéppárjaival jellemezhető) csak másodlagos. Az elsődleges hie-

⁷ A proletariátus testéről, egészségéről és szexualitásáról szóló diskurzus létrejöttének előfeltétele volt, hogy időben egybeestek az 1832-es kolerajárvány hatásai, a prostitúció és a nemi betegségek széles körű elterjedése és a nehézzipar munkaerőigényének felfutása.

rarchia a férfi és a női test központi erogén zónája, a makk és a csikló között áll fenn. A freudi elmélet megerősíti azt a képzetet, hogy a normális szexualitás során a makk dörzsölődik a vagina falához. Freud a viktoriánus – modern, medikalizált – patriarchális élvezetökonómiát termelte újra, melyben a női generatív szexuális potenciál alárendelődik a férfianatómiának (vö. Koedt 1973 [1968]). Freudnak végül is igaza volt, amikor a filogenezis és az ontogenezis, tehát a modernitás és a felnőttég között homologikus kapcsolatot tételezett fel. A vaginaközpontú szexualitás valóban a viktoriánus felnőtt nő szexualitása és a viktoriánus kor (ti. a modernitás) szexualitása volt egyszerre. De természetesen abban tévedett, hogy ez bármiféle természetes vagy teleologikus folyamat – tehát modernizáció, felvilágosodás, szexuális érés vagy normális, heteroszexuális, nem regresszív nővé válás – eredménye lenne.

Drága szexualitás

Volt egyáltalán szexuális forradalom? A demográfia vagy a formális szociológia szempontjából aligha. Hiába állítja Lesthaeghe (2014: 3), hogy a második demográfiai átmenetet három (a szexuális, a fogamzásgátlási és a nemi munkamegosztási) forradalom váltotta ki, a születési számok éppúgy, ahogy a házasságon kívüli születések, illetve a házasságon belül, de a házasságkötés után kevesebb mint kilenc hónappal született gyermekek aránya – legalábbis a rendelkezésre álló adatok szerint – a századfordulótól lassú, egyenletes ütemben változott, és 1967 nyara („a szerelem nyara”) sem befolyásolta ezt számottevően. A számok nem utalnak semmilyen forradalmi változásra, inkább lassú és megfontolt átrendeződésre (Ecoffier 2014).⁸

A 20. század első fele a modern tőkés világrendszer nagy átrendeződésének ideje volt. A két világháború közötti időszak a brit hegemonia átmenete volt az amerikaiba. E globális átrendeződés emblematikus alakjai voltak a pszichoanalízis amerikai és brit meghonosítói és a modern szexológia elméletalkotói. De hasonlóan fontosak voltak az átrendeződő világban születő különböző mozgalmi törekvések. A Szovjetunióban az 1917-es forradalom után pár hónapon belül több olyan intézkedés is született, amely egyenlőbbé tette a genderrezsimet és csökkentette a nők patriarchális alávetettségét és háztartási kizsákmányolását (Csányi, Gagyí és Kerékgyártó 2018: 10–13). Ezek közé tartozott a szexuálpolitika is: a Szovjetunióban kriminalizálták először a világon a házassági nemi erőszakot és szexuális zaklatást 1922-ben, ezzel – valóban forradalmi – lépést téve a nők szexuális potenciáljának felszabadításáért és a hierarchikus élvezetökonómia eltörléséért. A szovjet szexuális reformokhoz hozzátartozott a pszichoanalízis terjedése is. Jó példa erre Vera Schmidt moszkvai óvodája, melynek egyik alapvető pedagógiai praxisa volt a gyermeki szexualitás és maszturbáció nem traumatizáló kezelése (Kádár 1926; Erős 2001: 81–83). Továbbá a forradalom után alakított kommunák, melyek sokszor elutasították a polgári intimitást, sőt sokszor a monogámiát is. És persze Alexandra Kollontáj, a párt fő genderteoretikusa:

A „lázas” az egyoldalú szexuális erkölcs ellen az egyik legjellemzőbb tulajdonsága az új hősnőnek. [...] A harc a kettős mérce fétise ellen. A mai hősnők anélkül lesznek anyák, hogy férjhez mennének, elhagyják a férjüket vagy a szeretőjüket, az életük gazdag lehet szerelmi tapasztala-

⁸ Habár a második világháború utáni időszak egy rövid ideig ellentétes tendenciát mutatott.

tokban. Nem lesznek többé a férjük árnyékai. Személyiségek lesznek, nőként és emberi lényként (Kollontáj 1918).

Németországban 1919-ben létrehozták a Berliini Szexuáلتudományi Intézetet, mely nemcsak kutatóintézetként, hanem tanácsadó intézetként is működött, 1921-ben tartották meg első szexológiai kongresszusukat (McLaren 2002 [1999]: 152).

Ugyanakkor nem mondhatni, hogy az első világháború önmagában megváltoztatta volna a szexualitást Európában vagy Amerikában. A világháborús retorika mindkét oldalon hirdette az ellenség szexuális civilizálatlanságát – perverzitását, promiszkuitását, szexuális vadságát. A világháborúval járó nemi erőszak, katonai prostitúció és az egymástól elszakított párok miatt jelentősen felgyorsult a nemi betegségek terjedése. Emelkedett a házasságon kívül született gyermekek száma is, és ezek a tendenciák új szexuális pánikot hívtak életre (McLaren 2002 [1999]: 23–37). A náci Németország szexuálpolitikáját nem kell itt bemutatnom. A kezdeti reformok után a Szovjetunióban a pszichoanalízist mint polgári idealizmust bélyegezték meg és üldözni kezdték. A sztálini érában megteremtették az új pronatalista szocialista erkölcs- és családképet, és intézményesültek a reproduktív munka láthatatlan, magánszférába zárt formái (újra) (Csányi, Gagyí és Kerékyártó 2018: 12–13).

Ha meg akarjuk érteni a szexuális forradalom okait és előzményeit, számos különböző folyamatot kell számításba vennünk; először is az első, de még inkább a második világháború hatására kibontakozó munkaerő-deficitet és a feminista mozgalmakat. A világháborúk hatására munkaerőpiaci deficit alakult ki, és megkérdőjeleződött a nők munkaerő-pozíciókbeli alávetettsége. Olyan osztályokból is nagy számban álltak munkába nők, amelyekből addig nem, olyan pozíciókba is, melyeket tipikusan férfiak szoktak betölteni, ez pedig jelentősen megnövelte a nők alkuerejét. Ezek a mozgalmak az Egyesült Államokban gyakran – az egyébként malthusianus és szexuálcivilizatorikus keretben tevékenykedő – antinatalista mozgalmakkal szövetségben álltak ki a reproduktív és szexuális jogokért (Melegh 2000: 161–163, 2006: 55–59, 2010: 59–60). Közvetlenül a második világháború után ez a tendencia megfordult, de a politikai cselekvés tere a nőmozgalmak számára relatíve nyitott maradt, és a reproduktív és szexuális jogkövetelések az amerikai hegemonia fordista tömegtermelésre épülő széles körű osztályszövetségének és a háztartási-reproduktív sémák jelentőségsökkenésének köszönhetően, majd az 1960-as és 1970-es évek globális mozgalmi hullámába ágyazódva tudtak kiteljesedni (Barna et al. 2018: 244–248).

Továbbá az agrárválság (illetve a parasztok integrálása a világgazdaságba [Melegh 2010: 52–53]), az urbanizáció és az iparosodás két tekintetben is alapjául szolgált annak, amit szexuális forradalomnak szokás nevezni. Egyrészt a világregndszer átrendeződése egyik aspektusaként az Egyesült Államokat hatalmas külső migrációs hullám érte el, de az egész tőkés világgazdaságra kiterjedő agrárválság hatására hatalmas néptömegek migráltak az egyes nemzetállamokon belül is a városok irányába, a parasztság és mezőgazdasági munkások jelentős hányada integrálódott a városi iparba. Mindez a nagyvárosokon belül a szexualitások sokféleségét eredményezte „látótávolságban” egymástól. Sőt nem is csak látótávolságban, hiszen bőven volt rá példa, hogy középosztálybeli, vagy akár burzsoá férfiak a munkásosztály által lakott negyedekbe jártak prostituálthoz, vagy a század elején újonnan kialakult táncházakba. Habár hangsúlyozni kell, hogy ez a legtöbbször az egyébként hierarchikus viszonyban lévő csoportok közötti viszonyokat nem egyenlítette ki még csak szimbolikusan sem, viszont átszexualizálta a már meglévő hierarchiákat. Például már a 19. század közepétől migráltak

nagy számban kelet-ázsiai nők az Egyesült Államokba prostituáltak vagy olyan pozíciókba, melyekben végül csak úgy tudták fenntartani magukat, ha a nappali bérmunka mellett alkalmanként esténként prostituáltak magukat (D’Emilio és Freedman 2012 [1997]: 191). Másrésztől a burzsoá háztartástípus expanziója és az urbanizáció annyiban aláasta a heteronormativitás gyakorlatát, hogy a cselekvők folyamatos kölcsönös megfigyelése ellehetetlenült, és a városban rejtett szexuális életutak tudtak kialakulni. Ezt a folyamatot kísérte, hogy a 19. század végére teljesen új szaknyelv alakult ki a *modern* orvostudományban. Megjelentek a különböző szexualitások osztályozási módjai, melyek immár nem magát a cselekedetet osztályozták, hanem a „beteget”: „exhibicionista”, „transzvesztita”, „voyeur”, „homoszexuális”, „mazochista”, „szadista” (McLaren 2002 [1999]: 132; D’Emilio és Freedman 2012 [1997]: 185). A két hatás – hogy ti. a nem „normális” szexuális praxist folytatók meg tudták magukat nevezni, és hogy e gyakorlatokat relatíve folytonosan lehetett viszonylag kis kockázattal végezni a városi környezetben – következtében e gyakorlatok lassan életúttá és identitássá váltak a hozzájuk kapcsolódó intézményi struktúrákkal és szubkulturális elemekkel (D’Emilio 1983).

Végül, természetesen, a modern fogamzásgátló eszközök megjelenését és elterjedését kell számba vennünk. Ezek az eszközök képesek voltak végleg elválasztani egymástól a test örömszerző és örömátelő képességét az intergenerációs reprodukciós potenciáljától. Noha a modernizációs mítoszok megkérdőjelezése végett fontos hangsúlyozni, hogy ezeknek az eszközöknek – főleg a tablettának – az állami engedélyezése sokkal inkább a „népességrobbanás” „réme” miatt történt meg, tehát sokkal inkább biopolitikai, semmint a szexualitás, főleg a női szexualitás felszabadításának eszközeiként értelmeződtek (McLaren 2002 [1999]: 229).

Számos tényező vezetett tehát ahhoz a dinamikához, amit szexuális forradalomként ismerünk: a világháborúk, az agrárválság, a migráció, az urbanizáció, a modern viktoriánus orvostudomány, a rendszerellenes mozgalmak, a tágabban az 1960-as és 1970-es évekhez, szűkebben az 1968-as diáklázadásokhoz köthető mozgalmi követelések, valamint az olyan éles elméjű és korszakalkotó tudósok munkássága, mint Sigmund Freud, Havlock Ellis, Alfred Kinsey, William Masters és Virginia Johnson, Wilhelm Reich vagy Herbert Marcuse. Azt mondhatjuk ugyanakkor, hogy mind közül egy volt az, ami valóban megszilárdította a szexualitás új típusú rendjét: mégpedig a fordista tömegtermelés, illetve a rá épülő piac. A szexuális forradalom sokkal inkább a piac, mintsem a demográfia forradalma volt.

A viktoriánus érában is volt iparága a szexnek. Természetesen az egész kapitalizmus törvényét végigkíséri a proletár nők prostituálódása mint a háztartáson belüli patriarchális életvezetékönómiait kiegészítő vagy helyettesítő olcsó patriarchális élvezet. Emellett létezett pornográfia a viktoriánus korban, irodalom, később pedig fényképek formájában (Sigel 2005), és az első fennmaradt *hardcore* néma pornófilm, a *L’Ecu d’Or ou la Bonne Auberge* 1908-ban készült Franciaországban. Ez képanyagában meglehetősen hasonlított a modern pornófilmekre, ugyanakkor ez és a hozzá hasonló filmek „kéz alatt”, informális úton terjedtek. Angliában 1857-ben hozták meg az Obszcén Publikációs Törvényt, amely megtiltotta minden pornográf termék előállítását – noha a törvény betartását nemigen vették komolyan. Az Egyesült Államokban az 1850-es évektől kezdtek erotikus ponyvaregényeket nyomtatni (D’Emilio és Freedman 2012 [1997]: 191). Ugyanakkor a viktoriánus kor legnagyobb szexiparága – leszámítva persze a prostitúciót – az antimaszturbációs iparág volt. Könyveket írtak a maszturbáció veszélyeiről – az *Onánia* című maszturbációs betegségről szóló könyvnek több tízezer példánya kelt el világszerte –, gyógyszereket árultak a maszturbációs

betegségre, lábösszekötőket, péniszdobozokat és a férfi fanszörzetére erősíthető csengőket, amelyek erekciókor csöngéssel jelezték a „veszélyt” (Laqueur 2004 [2003]: 47).

A szexuális vágy nyílt felkorbácsolásának piaci kínálata az 1920-as években ment át hatalmas növekedésen. Máshogy megfogalmazva, az emberi test szexuális potenciálja az 1920-as években kezdett el nagymértékben adaptálódni a fordista tömegtermeléshez – kihasználva ezzel többek között a feminista mozgalom eredményeit a profit érdekében.

Adaptálódott egyrészt a divat- és szórakoztatóiparhoz: az Egyesült Államokban megjelent a *flapper* női divat olyan elemekkel, melyek egész odáig maszkulinnak vagy erkölcstelennek számítottak. A homokóra-sziluett és a fűző elkezdtek archaikusnak számítani, a női test elfedését szabályozó divatnormák sokat lazultak, megjelent például a térdszoknya. Franciaországban Coco Chanel egyszerre számított a modern nő, illetve üzletasszony és a modern női divat szimbólumának. Továbbá, ami ennél még fontosabb, a tágabb értelemben vett ipar is elkezdte adaptálni a szexualitást saját piacához reklámként. A fordista tömegtermeléssel járó versenyhez egyre inkább hozzátartozott a reklámpiac. A kor, illetve a későbbi amerikai hegemonia legfontosabb termékének, a gépkocsinak az 1920-as években jellemző esztétikája volt a vezető férfi mellett ülő, a kor normáinak megfelelően „kihívóan” öltözött nő. A szituáció a férfi hatalmát fejezte ki mind a gépkocsi, mind a „szexuális tárgy” felett (Rabinovitch-Fox 2016). De például az 1930-as években a *Lucky Strike* több cigarettareklámjának témája is az volt, hogy egy férfi cigarettafüstöt fújva láthatóan nagy hatást tesz egy csinos nőre. Ezek mind az emberi test generatív szexuális potenciáljára építő termékek és módszerek voltak a profit érdekében.

A fordizmus névadó termékének, a Fordnak autónak ugyanakkor volt egy másik szignifikáns hatása is a szexualitásra. A gépkocsi tömeges expanziója olyan teret biztosított a fiataloknak, ahol szülői felügyelet nélkül lehettek együtt. A polgári háztartás és a városi környezet elrejtő hatása mellett olyan kis terek váltak (középosztálybeli) tömegek, köztük fiatalok tömegei számára elérhetővé, melyek lehetővé tették a szabályok feszegetését. Abban, hogy a házasság előtti petting elterjedt és szokássá vált az Egyesült Államokban, nagy szerepe volt a Ford vállalatnak és a fordizmusnak: „az udvarlás a verandáról a hátsó ülésre került” (McLaren 2002 [1999]: 57–58; Illouz 1997: 57). De nem csak a hátsó ülésre: a szexuális kapcsolatok, köztük a házasság romantikus keretezése azzal járt együtt, hogy a jövőbeli vagy jelenlegi szexuális partnerrel való ismerkedésnek a szabadidő és a fogyasztás köré kellett épülnie. Tehát e kapcsolatok sokkal inkább a moziba és egyéb szórakozóhelyekre járásról és persze a vásárlásról kezdtek el szólni, mintsem a reprodukív stratégia megtervezéséről (Illouz 1997).

Ugyanakkor, ami igazán alátámasztotta és megszilárdította a szexuális forradalom következményeit, az magának a szexualitásnak a kommercializációja: a *drága szexualitás*. Ez azt jelenti, hogy a szex az olcsó vagy ingyenes élvezet (a nemi erőszak, a házastársi jogosultság-tudat, a prostitúció és a vaginális orgazmus mítoszában alapuló szexuális aktus) és az ingyenes vagy olcsó intergenerációs reprodukív munka (a szaporodásra redukált szexualitás) mellett egy harmadik módon is adaptálódott a kapitalista munkamegosztásba: mint termék és piac. A *Playboy* 1953-as megjelenésétől és az 1957-es „Roth vs. USA” per után, melyben az USA legfelsőbb bírósága szabad utat adott a pornográfia tömeggyártásának a férfiak szexuális izgalmának felkeltése érdekében, a tömeggyártásban forgalmazott női test és szexuális aktus ábrázolása hatalmas globális iparrá nőtte ki magát. (A globális pornóiparról lásd bővebben e lapszámban: Gregor, Csányi és Dész 2020.)

Mindemellett a drága szexualitás nem váltotta föl az olcsó szexualitást, csak felhasználta. 1972-ben jelent meg az első amerikai *hardcore* pornófilm, a *Deep Throat*, melynek történetvezetése a mai napig paradigmaticusan világítja meg a pornóipar esztétikáját és piaci stratégiáját. A történet egy nőről szól, akinek a torkában van a csiklója. A képzeletbeli anatómiának egyértelmű az értelme: mit tett a fordista tömegtermelés piaca azzal, hogy a 18. és 19. században elrejtett és letagadott csiklót – ahogy Kinsey rámutatott – nem lehetett tovább rejtegetni? Kommerzialisálta a férfi anatómia és a belőle kiinduló fantázia mentén. A viktoriánus burzsoázia által letagadott, a viktoriánus orvosok által patologizált és kivágott, majd Freud által infantilizált csikló újra megjelent a nagy nyilvánosság előtt egy *felőtt* nőn, de annak torkában. Freudnál a libidó vándorolt a csiklóból a vaginába, itt maga a csikló vándorolt a garatba, de a lényeg ugyanaz. Az elképzelt nő, akinek az ad szexuális kielégülést, ha fellációt végezhet, az újonnan létrejött pornóipar alapvető szereplője. Még ha a későbbi pornófilmek a fantáziaanatómiát nem is ennyire expliciten használják fel, a pornósztárszínésznő azt a fantáziát testesíti meg, hogy a női anatómia úgy elrendezett, hogy a nők azt élvezik, amit a férfiak. Tehát a patriarchális élvezetökonomiát alátámasztó anatómiai elképzelések nem tűntek el (Kinsey után sem), csak adaptálta őket a fordista tömegtermelés drága szexualitása. A patriarchális élvezetökonomia a tartózkodó, szótlan burzsoá hálószerződésből szávozten év alatt a *Pornhubra* került, a továbbiakban nemcsak olcsó élvezetet biztosítva a férfiaknak, hanem drágát is, és persze dollármilliárdokat néhány nagytőkésnek.

Valóban lezajlott valamelyest a női szexualitás felszabadítása a férfi anatómia ketrecéből, noha ez egyáltalán nem a történelem modernizációs teleológiájának köszönhető. A 20. században a várható élettartam megnövekedése, a születésszámok visszaesése, a feminista mozgalom, de leginkább az azt alátámasztó munkaerőpiaci expanzió mind közrejátszottak ebben, ahogy az ingyenes háztartási-reproduktív sémák súlyának csökkenése, valamint a nők osztályokon átívelő munkaerőpiaci emancipációja is, ami miatt termelőkké és fogyasztókká váltak. Ez egyrészt a világrendszer centrumában, ahol a leginkább penetrálni tudott a bér-munka, a nők alkuerejének megnövekedéséhez vezetett. Ténylegesen lehetővé tette például a válást nők tömegei számára. Ez a megnövekedett alkuerő az élet minden területén jelentkezett, köztük az élvezetökonomiában is. Másrészt a szexuális segédeszközök, tanácsadó könyvek és fogamzásgátlási eszközök nagyipari szinten kezdték el a nőket is megcélozni.

A fogamzásgátló tablettáról az 1960-as években sokan gondolták, hogy általa a nők végre megszerezhetik a kontrollt saját testük felett. Az új fogamzásgátlási eszközök valóban nagy hatással voltak a szexualitásra, például „középosztálybeli fiataloknak nem pettinggel kellett megoldozniuk az orgazmusért” (McLaren 2002 [1999]: 226). A fogamzásgátlási eszközöket, köztük a kifejezetten nőket célzó tablettát felkapta a tömegtermelés, ezáltal is piacositva a női test szexuális potenciálját. De az aránylag biztonságos és egyszerű (terhességmegszakítás nélküli) intergenerációsan nem reproduktív szexből sokat profitáltak egyrészt a férfiak, másrészt a nagytőke, mivel a fogamzásgátlási eszközök nem csak lehetővé tették a következmények nélküli szexet a férfiak számára, akik a genderrezsím hierarchikussága miatt jobban tudtak élni e lehetőséggel, hanem szabad utat adott a prostitúciós és pornóiparnak is. „A progresszív tendenciák tőkés-patriarchális kihasználásának jó példája, hogy a *Playboy Magazin* volt az egyik élharcosa a fogamzásgátlás és a reproduktív jogok népszerűsítésének – méghozzá nem a nők függetlenségének érdekében, hanem sokkal inkább azért, hogy a *Playboy* klubokban magukat szexszel jutalmazó üzletemberek »szórakozásának« minél kevésbé legyen »biológiai-jogi következménye»” (Gregor, Csányi, Dés 2020: 58).

Emellett a szépség-, szórakoztató- és divatipar magába olvasztotta és felhasználta az új szexuális normákat. Noha ezek szintén nem jelentették, és ma sem jelentik a férfi anatómiához igazított szexuális aktus megszűnését még a nőknek szóló szexuális termékek esetén sem, a női szexualitás mint szuverén jelenség azért tudott stabilizálódni, mert piacként kezdett el funkcionálni.

Összességében a szexualitás tehát a történeti materializmus szempontjából az emberi test generatív szexuális potenciáljának kulturálisan szabályozott adaptációja, mely különböző diszpozíciókat és praxisokat eredményez. A kapitalizmus háromféleképpen adaptálja az emberi test szexuális potenciálját: olcsó humántőke-termelésként (vagy népességkontrollként), olcsó élvezetként és drága élvezetként. Ennek fényében a modern szexuális kapcsolatokat nem a tradíciók és az osztályexkluzivitás alóli felszabadulásként, hanem e három adaptációs mód összefonódásainak és ellentéteinek különböző variációiként kell értelmeznünk. A csiklót és a női test szexuális potenciálját nem a tradicionális mítoszok rejtették el, hanem a modernitás. Később pedig a modernitáson belüli átrendeződések fedték fel újra, részint úgy, hogy működési módját a fordista tömegtermeléshez igazíthassák. Herbert Marcuse (1966 [1955]: 89–101) már az 1950-es évek Amerikájában felhívta a figyelmet arra, hogy amint a szexualitást övező normatív szabályok lazulnak, úgy integrálódik a szexualitás a piac rendjébe, s ő még csak nem is élte meg az internetes pornó és a szexuális segédeszközöket árusító weblapok korszakát. Viszont fontos kiemelni Marcuse értelmezéséhez, hogy nem a neutrális modernizáció által eltörölt normatív szabályok „üres helyére” tud betörni a piac, hanem az átrendeződés maga nem más, mint a világgazdasági integráció expanziója, mely adaptálja és megváltoztatja a szexualitást, vagyis a testi potenciálok kihasználásának normáit és diszpozícióit.

„Szexuális forradalom” és nemzetközi munkamegosztás

2017. június 24-én az akkor pár hónapja párttá alakult új magyar liberális párt, a Momentum listavezetője és elnöke főszereplésével videót rakott ki a Facebookra a közelgő *Pride* felvonulás kapcsán:

...ez nekünk nem téma, ez nekünk nem kérdés, ez nekünk alap. Hogy miért alap? *Azért, mert a 21. században élünk, és mert 2017-et írunk.* Szerintünk ez nem egy liberális vagy konzervatív kérdés, ez nem egy jobboldali vagy baloldali téma. Ez arról szól, hogy valaki hajlandó-e felismerni, hogy a világ változik, hogy a környezetünk változik, ez arról szól, hogy valaki érti-e a 21. századot. [...] hogy ráirányítsuk a kormány figyelmét arra, hogy az, amit ők a családról gondolnak, *idejétmúlt, múlt századi* és kirekesztő. Orbán Viktor szerint [...] ha valaki azonos nemű párjával él le egy életet, az nem család. Egy hasonlóan *múlt századi gondolkodású* politikusunk szerint pedig be kell tiltani a *Pride*-ot, mert már minden joguk megvan. Biztos ez? Mi lennénk a legboldogabbak, *ha már ott tartana* Magyarország, hogy soha többé nincs szükség *Pride*-ra [...]⁹ (kiemelések tőlem – Cs. G.).

A fenti idézetben jól tetten érhető a történelem teleologikus felfogása, illetve az a konstrukció, amit Böröcz József (2006) „morális geopolitikának” nevez. Ennek értelmében a liberális elit bizonyos tagjai úgy pozicionálják magukat, mint a mintául szolgáló „már”, tehát

9 <https://www.facebook.com/watch/?v=907566682718481>

a téloszhoz a jelenleg legközelebb álló társadalmak helytartói, illetve mint a „már” tagjai a „még nem”-ben. Ebben az elképzelésben, összhangban a modernizációs hipotézissel, a kronológia adott minőségi szintet feltételez (a modernitás egy fokát), így a „még nem” társadalmak anakronisztikusak, és a „már” társadalmak helytartói, „akik értik a 21. századot”, az időszerűség szubjektumai, a felzárkózás aktorai, akik azokat a civilizációs értékeket és morált képviselik, melyek az előrehaladott, nyugati társadalmakra jellemzőek.

E világlátásnak itt elsősorban a szexuális vonatkozása érdekes, mely szerint aki nem fogadja el a heteronormatív normák alól felszabadult szexuális kapcsolatokat, az nemcsak kirekesztő, hanem múlt századi gondolkodású, anakronisztikus, vagyis lemaradt a történelem télosza felé vezető úton.

A Coca-Cola is hasonló retorikával kampányolt Budapesten a két évvel későbbi *Pride* előtt, 2019 nyarán. A cég olyan plakátokat helyeztetett ki, melyeken a „*love is love*” (a szerelem az szerelem) felirat látható, és egy (az egyik verzión egy női, a másik verzión egy férfi) meleg pár Coca-Colát iszik. A plakát kihelyezése után több jobboldali, konzervatív, illetve a fennálló Fidesz-kormányhoz köthető aktor tiltakozott. Képviselők bojkottot hirdettek a Coca-Cola ellen, a Pesti Srácok nevű kormányközeli portál kampányolni kezdett a plakát betiltásáért ugyanúgy, mint a pünkösdista Hit Gyülekezete egyház is. A plakát mellett pedig kiállt több magyar liberális értelmiségi. Végül a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság kötelezte a Coca-Colát, hogy „a továbbiakban ne használjanak olyan reklámokat, amelyek a gyerekek és fiatalok fejlődését károsíthatják” (Magyar Nemzet 2020). A cég levetette a plakátokat, és szivárványszínű (*Pride*-zászlós) üdítőket kezdett forgalomba hozni.

A modernizáció teoretikusai és a liberális értelmiségi szemében a 2010-től kezdődő Fidesz-kormányzás, a magyar és más kelet-európai „antigender” retorikák elburjánzása, valamint az LMBT+-közösséget érintő szimbolikus támadások és jogkorlátozások csupán *backlash*ként, decivilizációs tendenciaként, avagy a kelet-európai modernizációs lemaradottság (anakronizmus) tüneteként jelennek meg (Szelewa 2014). A szexualitás „tradicionális”, heteronormatív, reprodukcióhoz kötött konstrukciója pedig az ehhez társuló homofóbiával együtt ebben a narratívában ugyanennek a tendenciának a része csakúgy, mint sok más kapcsolódó retorika és politika, például a nemi szerepek restaurációja vagy a támadás a magyarországi genderszakok ellen (Kováts 2017, 2018). E helyütt e történet eltérő értelmezését fogalmazom meg. Fontos dinamika bontakozott ki az amerikai hegemonia 1960-as évek végi és 1970-es évek eleji válságához, illetve az azóta tartó „hosszú lejtmenetéhez” (Brenner 2006) kapcsolódóan. Részben a globális mozgalmi hullám hatására, illetve a mozgalmi követelések kulturális szegmensének adaptálásával a világrendszer centrumában az 1980-as évekre a munkaszervezésnek olyan formája alakult ki, mely nagyban épült az egyén sajátos képességeire és személyiségére, beleértve (át)képezhetőségét. Azoknak a képzési módoknak a kiterjesztésével, melyek az 1980-as évekig csak a vezetők számára voltak elérhetők, a „kapitalizmus fordizmus utáni neoliberális vagy posztfordista formájának munkaszervezésébe beépült az egyéniség, az identitás és a kiteljesedési vágy figyelembevételének igénye. [...] Napjainkig a transznacionális cégek mind munkaszervezésükben, mind reklámszlogenjeikben kiteljesítették az egyéniség kultuszát, ami nagyban befolyásolta az identitásról és identitáscsoportokról alkotott elképzeléseket” (Csányi és Kováts 2020). Mindezzel persze az egyénekre hárult a siker felelőssége.

Az úgynevezett szexuális forradalom hozadékaként az 1990-es évekre a test szexuális potenciáljának kihasználása azonos nemű partnerrel, illetve az erre épülő kapcsolatok nemcsak

identitásképző és mozgalmi, de piaci tényezők is lettek. Ez egy újabb módja lett az emberi test generatív szexuális potenciálja piachoz adaptálásának. Az identitáspolitikai mozgalmak és az emberi jogi NGO-k, valamint a kapitalizmus új munkaszervezésének hatására (és ezek kölcsönhatására) a meleg és leszbikus identitások a munkaszervezés, a piac, a reklámok és velük együtt a popkultúra rendjébe integrálódtak – leginkább persze a centrumországokban (D’Emilio 1983). Ebben az értelemben az egyén identitása, beleértve a szexuális praxisait és diszpozícióit is, a termelés és a fogyasztás rendjéhez igazodik (Mészáros 2018). Az 1970-es évek melegjogi eredményeit kihasználva az első meleg párral operáló televíziós reklám az IKEA hirdetése volt, melyben egy meleg férfi pár étkezőasztalt vásárolt az IKEA-ban. Ennek és az ezt követő meleg tematikájú reklámoknak hasonló az esztétikájuk és az üzenetük. Hangsúlyozzák a különbségeket és a hasonlóságokat, azt sugallva, hogy a melegeknek saját identitásukat megtartva kell integrálódnuk a társadalomba, ezzel célozzák meg a meleg fogyasztókat és a szélesebb liberális közönséget (Chasin 2000: 131–139). A Coca-Cola egyébként emellett többször használta fel reklámkampányaiban az inkluzivitást és a liberális konszenzust az imázsépítés fontos elemeként, például amikor az indiai–pakisztáni konfliktus ellen kampányolt.¹⁰

A kelet-európai térség az 1970-es évektől kezdve a rendszerváltáson át a régió számos országának európai uniós csatlakozásáig jellemzően olcsó munkaerőt szolgáltató régióként és piacként integrálódott vissza a világrendszerbe (Böröcz 2018 [2009]; Gerócs és Jelinek 2018). Hasonlóan ahhoz, ahogyan az Egyesült Államokban az 1920-as években a szexualitást szabályozó normák lazulásában nagy szerepe volt a reklámparnak, Magyarországon, amikor az 1970-es évek válságkezelésének egyik hozományaként megnőtt a reklámok szerepe, lazulni kezdett az erotikus ábrázolásokra vonatkozó előírás, amit sokrétű társadalmi változás követett az ország kapitalista reintegrációjával párhuzamosan (Gregor, Csányi és Dés 2020). A 2008-as válság után két évvel hatalomra kerülő magyarországi kormányzat arra építette stratégiáját, hogy egyszerre erősítette meg az ország függőségét a nyugati tőkéktől, és állt bele nagy erővel a régióban zajló olcsómunkaerő-versenybe (például a Munka Törvénykönyvének kétszeri átírásával), kezdett el kialakítani alternatív tőkefüggségeket (főleg Oroszország és Kína irányába), és kezdte el kiépíteni a nemzeti burzsoáziát, főleg azokban az ágazatokban, ahol konkurrálni tudott a nyugati tőkével (például média- és építőipar) (Éber et al. 2019). Ezen egyidejű stratégiákat csak a terhek háztartásokra hárításával volt lehetséges megvalósítani. A Fidesz szimbolikus és materiális genderpolitikája egyszerre legitimálja és segíti a háztartásokra való ráterheléssel együtt járó reprodukzív és informális sémák súlyának növelését, és épít a rendszerváltozás ígéretében és a liberális konszenzusban csalódott tömegek politikai szimpátiájára. A nemiszerep-restauráció, a pronatalista és heteronormatív retorikák és politikák tehát egy a modern világrendszerben félperifériás pozíciót elfoglaló ország világrendszerbe történő (re)integrációs stratégiájának a részei (Csányi 2019).

Helyesen mutattak rá a marxista feministák az 1970-es években, hogy a kapitalizmus egyszerre erősíti meg és ássa alá a patriarchális-heteronormatív háztartást (Dalla Costa és James 1973). Arra azonban kevesebb figyelmet fordítottak, hogy ez a két dinamika nem egyenletesen megy végbe különböző osztály- és világrendszer-pozíciókban. Az informális, reprodukzív és háztartási sémák, illetve az elnyomó (köztük szexuálisan elnyomó) háztartási

10 https://www.youtube.com/watch?v=ts_4vOUDImE

viszonyok súlya nagyobb az alsóbb osztálypozíciókban és a nem centrumjellegű területeken. E pozíciók pedig egymást feltételezik, a centrumban azért tud csökkenni a reprodukív sémák súlya, mert a nem centrumjellegű területekről jövedelem áramlik a centrum felé. Tehát az erőteljesen proletarizálódott és a félproletár, informális-reproduktív sémákra építő szegmensek között nem kronologikus-modernizációs elcsúszás van, hanem e pozíciók egymást feltételezik (Csányi, Gagyí és Kerékgyártó 2018). Ez igaz a szexualitásra vonatkozóan is. Mivel a szexualitás átalakulása nagyban épült a piacra, azokban a (világrendszer-) pozíciókban, ahol a nők vásárlóereje, lehetőséghorizontja és alkuereje alacsony, illetve az informális sémák súlya nagy, jellemzően nagy az olcsó szexualitás sémáinak jelentősége is. A piac emancipatorikus ereje csak addig tart, ameddig a profit, tehát e piaci emancipációnak jóval nagyobb a súlya a felsőbb osztályokban, a centrumjellegű területeken és gazdasági fellendülésekkor. Az olcsó szexualitás sémáit pedig jellemzően heteronormatív, pronatalista (esetenként etnikai szelekció mentén antinatalista) és patriarchális politikák támasztják alá.

Összességében tehát a meleg Coca-Cola-plakát esetében nem a premodern tradicionalizmus (anakronizmus) vagy decivilizációs revizionizmus állt szemben a modernitással, hanem a termelés logikája a piac logikájával – az olcsó reprodukív szexualitás logikája a drága szexualitás logikájával. Ahogy Böröcz és Portes rámutatnak (1989), a centrumországok többféleképpen is behatolnak a nem centrumjellegű országok struktúráiba. A centrumországok termékei számára létrehozott (fél)perifériás piac is ilyen penetrációként értelmezhető. Az 1980-as évek utáni kulturális hegemonia elemeit alkalmazó fogyasztáserkentés, a szabadság, az identitás és önmegvalósítás piaci kultusza került szembe a centrumországok termelését olcsó munkaerővel alátámasztó, heteropatriarchális háztartásokat fenntartó „konzervatív” szexuális ideológiával. Nem a modern-reflexív és a tradicionális szexualitás (vagy intimitási-ideológia) került konfliktusba egymással, hanem a modernitáson, a kapitalizmuson belüli ellentmondás jött felszínre egy félperifériás területen, ahol a strukturális heterogenitás miatt jellemzően nyilvánulnak meg a kapitalizmus belső ellentmondásai. Ez alkalommal az azonos neműek közötti generatív szexuális potenciál kihasználása, illetve az e köré épülő kapcsolatok és identitások körül.

Így, ellentétben azzal, amit Fekete-Győr András állít, a 21. századnak, illetve a 21. századi kapitalizmusnak épp annyira alapja a heteronormatív-patriarchális kirekesztés, mint a szabadon megélt homoszexuális praxis köré szerveződő identitás.

Összegzés

A test generatív szexuális potenciáljának kihasználását, illetve az ezt keretező „intim kapcsolatok” történet-szociológiáját nem a folyamatosan növekvő represszió (Freud) és nem is a folyamatosan növekvő liberalizáció és reflexivitás, azaz a „késő modern” állapot fokozatos expanziója és stabilizációja (Giddens) jellemzi. Ennél fogva a szexualitás praxisai és identitásai körüli harcok sem tekinthetők archaikus, premodern maradványnak, valamiféle „tradicionalizmus” utolsó rúgkapálásának mielőtt kimúlik. Amikor az ember a kelet-európai félperiféria egyik fővárosában kimegy az évi *Pride* felvonulásra, és ott a homofób nacionalista bőrfejúek azt kántálják a felvonuló tömegnek, hogy „mocskos buzik”, akkor nem a letűnt világ maradéka üvölti halálhörgéssel és féltékenységgel teli dühét a modern világnak, hanem ez a modern világ rendszerszintű ellentmondásainak egyik kifejeződése. A homo-

szexuális praxist identitásként megélők jogkövetelése és a homofób, jellemzően nacionalista, szexista és rasszista ellentünetők dühe ugyanannak a rendszernek, a *modern* világrendszernek a termékei.

A test generatív szexuális potenciáljának adaptációja olcsó reprodukcióként, olcsó élveztként és drága élveztként egyaránt folyamatosan reprodukálódik a modern világrendszer strukturális szegmenseiként, noha ezen adaptációs formák eltérő mértékben vannak jelen a világrendszer különböző ciklusaiban, osztálypozícióiban, illetve centrum és periféria szerinti relációiban. Ugyanakkor mivel e pozíciók relatívak, tehát egymást feltételezik, szó sincs expanzióról vagy teleológiáról. A modern reflexív intimitás teoretikusai nem veszik figyelembe, hogy a centrumhoz kötődő és felső osztálybeli életmódok előfeltételei a periférikus és alsó osztálybeli életmódok, így ez utóbbiak ugyanígy a modernitás termékei, mint az előbbiek, de elkerüli a figyelmüket a piac konstituáló hatása is. A popkultúra, a filmipar és kiemelten a pornóipar, az intimitás legszélsőségesebb diskurzusaként, szűk határokat szab a reflexivitásnak.

A (fél)perifériáról származó nők prostituálódása a centrumban (Dés 2018), a transznacionális szexkameraipar (Barna és Katona 2020), az egyre brutálisabb esztétikával dolgozó pornóipar (Gregor, Csányi és Dés 2020), a szexuális zaklatások és bántalmazások magas száma (Csányi és Dés 2020), a patriarchális, heteronormatív és pronatalista politikai retorikát és politikát folytató pártok megerősödése a 2008-as válság után (Éber et al. 2019; Csányi 2019) ugyanúgy a modernitás termékei és a modern szexualitást meghatározó tényezők, mint a felső osztályokra és a centrumra jellemző (szexuális) reflexivitás. Tegyük hozzá, ez esetben is megkérdőjelezhető, hogy a popkultúra, a pornó és a reklámok mekkora helyet hagynak a valódi reflexivitásnak.

Szexuális modernizációelmélet: *requiescat in pace*.

Hivatkozott irodalom

- Barna Emília, Csányi Gergely, Gagyi Ágnes és Geröcs Tamás (2018): A rendszerváltozás utáni magyar feminista mozgalom globális, történeti perspektívából. *Replika* (108–109): 241–262.
- Barna Emília és Katona Noémi (2020): A magyarországi szexkamera-iparág. Digitális technológia, platformkapitalizmus és a szexipar normalizálása. *Replika* (117–118): 93–125. DOI: <https://doi.org/10.32564/117-118.4>
- Bates, Stephen R. (2015): The Emergent Body: Marxism, Critical Realism and the Corporeal in Contemporary Capitalist Society. *Global Society* 29(1): 128–147. DOI: <https://doi.org/10.1080/13600826.2014.974514>
- Bárdos György (2007): Testérzékelés és fájdalom. In *Általános pszichológia I. észlelés és figyelem*. Csépe Valéria, Györi Miklós és Ragó Anett (szerk.). Budapest: Osiris, 413–447.
- Beck, Ulrich (1992 [1986]): *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Berger Viktor (2008): Életstílus- és milió kutatások a német szociológiában: a hagyományos struktúramodellek alternatívái? *Replika* (64–65): 115–130.
- Beam, Louise és Robert L. Dickinson (1931): *A Thousand Marriages*. Baltimore: Williams and Wilkins.
- Berne, Eric (2009 [1964]): *Emberi játsszámak*. Budapest: Háttér.
- Black, John (1997): Female Genital Mutilation: A Contemporary Issue, and a Victorian Obsession. *Journal of the Royal Society of Medicine* (90): 402–405. DOI: <https://doi.org/10.1177/014107689709000712>
- Böröcz József (2018 [2009]): *Az EU és a világ. Kritikai elemzés*. Budapest: Kalligram.
- Böröcz, József és Alejandro Portes (1989): Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on its Determinants and Modes of Incorporation. *International Migration Review* 23(3): 606–630. DOI: <https://doi.org/10.1177/019791838902300311>
- Brenner, Robert (2006): *The Economics of Global Turbulence: The Advanced Capitalist Economies from Long Boom to Long Downturn, 1945–2005*. London: Verso.

- Bruff, Ian (2013): *The Body in Capitalist Conditions of Existence: A Foundational Materialist Approach*. In *Body/State*. Angus Cameron, Jen Dickinson és Nicola Smith (szerk.). Ashgate Publishing, 67–83.
- Bullough, Vern L. (2004): Sex Will Never Be the Same: The Contributions of Alfred C. Kinsey. *Archives of Sexual Behavior* (33): 277–286. DOI: <https://doi.org/10.1023/B:ASEB.0000026627.24993.03>
- Chasin, Alexandra (2000): *Selling Out. The Lesbian and the Gay Movement Goes to Market*. New York: Palgrave.
- Comte, Auguste (1968–1969 [1830–1842]): *Cours de philosophie positive*. Paris: Anthropos.
- Csányi Gergely (2019): Genderrezsim és „nőpolitika” Magyarországon 2008–2018. Történeti politikai gazdaságtani elemzés. *Fordulat* (26): 115–141.
- Csányi Gergely és Dés Fanni (2020): A kérdezőbiztosok képzése nemi alapú erőszak tematikájú kvantitatív adatfeldvételekkor. *Statistikai Szemle* (98)1: 34–61. DOI: <https://doi.org/10.20311/stat2020.1.hu0034>
- Csányi Gergely, Gagyi Ágnes és Kerégyártó Ágnes (2018): Társadalmi reprodukció. Az élet újratermelése a kapitalizmusban. *Fordulat* (24): 5–30.
- Csányi Gergely és Kerényi Szabina (2018): A „jó anya” mítosza Magyarországon a reprodukív munka és a piac globális történetének szempontjából. *Fordulat* (24): 134–160.
- Csányi Gergely és Kovács Eszter (2020): Túl az excelszemplétű feminizmuson. Az interszekcionalitás koncepcionális és politikai kihívásai ma. *TNTeF* 10(1): 39–66.
- D’Emilio, John (1983): Capitalism and Gay Identity. In *Powers of Desire: The Politics of Sexuality*. Ann Snitow, Christine Stansell és Sharon Thomson (szerk.). New York: Monthly Review Press, 100–113.
- D’Emilio, John és Estelle B. Freedman (2012 [1997]): *Intimate Matters. A History of Sexuality in America*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dalla Costa, Mariarosa és Selma James (1973): *The Power of Women and the Subversion of the Community*. Brooklyn: Petroleuse Press.
- Dés Fanni (2018): „470-et adott és csak egy kicsit fojtogatott” – szegénységben élő nők a félperiféria és a centrum között. prostitúcióban élő magyar nők Zürichben. *Fordulat* (24): 187–214.
- Dunaway, Wilma A. (2018 [2012]): A félproletár háztartás a modern világrendszer *longue durée*-je folyamán. *Fordulat* (24): 53–87.
- Durkheim, Émile (2001 [1893]): *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest: Osiris.
- Elias, Norbert (1987 [1937–1939]): *A civilizáció folyamata*. Szociogenetikai és pszichogenetikai vizsgálódások. Budapest: Gondolat.
- Elias, Norbert (2002 [1989]): *Civilizáció és informalizálódás*. In *A németekről*. Budapest: Helikon.
- Engels, Friedrich (1950 [1890]): Levél J. Blochoz 1890. szeptember 21–22-én. In *Karl Marx és Friedrich Engels. Válogatott levelek*. Budapest: Szikra, 825–827.
- Engels, Friedrich (1952 [1872–1882]): *A természet dialektikája*. Budapest: Szikra.
- Erős Ferenc (2001): *Analitikus szociálpszichológia*. Budapest: Új Mandátum.
- Escoffier, Jeffrey (2014): Pornography, Perversity and the Sexual Revolution. In *Sexual Revolutions*. Gert Hekma és Alain Giami (szerk.). New York: Palgrave, 203–218.
- Éber Márk Áron (2009): Egy askéta a szerelemről. Niklas Luhmann szerelemtörténetéről és az életmű keletkezésének körülményeiről. *Replika* (66): 125–138.
- Éber Márk Áron, Gagyi Ágnes, Geröcs Tamás és Jelinek Csaba (2019): 2008–2018: Válság és hegemonia Magyarországon. *Fordulat* (26): 28–75.
- Fáber Ágoston (2019): Az autotelikus párkapcsolat és a gyerekvállalás mint „metaprojekt”. *Replika* (110): 95–133. DOI: <https://doi.org/10.32564/110.4>
- Federici, Silvia (2009 [2004]): *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation*. New York: Autonomedia.
- Frachia, Joseph (2005): Beyond the Human-Nature Debate: Human Corporeal Organisation as the „First Fact” of Historical Materialism. *Historical Materialism* 13(1): 33–62. DOI: <https://doi.org/10.1163/1569206053620915>
- Freud, Sigmund (1982 [1930]): Rossz közérzet a kultúrában. In *uő Esszék*. Budapest: Gondolat, 327–406.
- Freud, Sigmund (1990 [1912–1913]): *Totem és tabu*. Budapest: Göncöl.
- Freud, Sigmund (1991 [1927]): *Egy illúzió jövője*. Budapest: Párbeszéd.
- Freud, Sigmund (1994 [1933]): Nőiség. In *A lélekelemzés legújabb eredményei*. Nyiregyháza: Könyvjelző, 125–152.
- Freud, Sigmund (1995 [1905]): Három értekezés a szexualitás elméletéről. In *A szexuális élet pszichológiája*. Budapest: Cserépfalvi, 31–132.
- Freud, Sigmund (2016 [1908]): A „kulturális” szexuális morál és a modern idegesség. *Imágo Budapest* 5(2): 37–52.
- Gagnon, John H. (1975). Sex Research and Social Change. *Archives of Sexual Behavior* (4): 112–141. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF01541078>
- Geröcs Tamás és Jelinek Csaba (2018): *A Nemzeti Együttműködés Rendszere az Európai Unióban*. Magyarország

- EU-integrációjáról – történeti szociológiai megközelítésben. *Eszmélet* (118): 12–33.
- Giddens, Anthony (1991): *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity.
- Giddens, Anthony (1992): *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity.
- Giddens, Anthony (2013 [1991]): A késő modernitás körvonalai. *Replika* (82): 113–130.
- Gregor Anikó, Csányi Gergely és Dés Fanni (2020): „Pest megér egy testet”. A magyarországi pornóipar a hosszú kilencvenes években mint a világgazdaságba való reintegráció egy patriarchális formája. *Replika* (117–118): 53–91.
DOI: <https://doi.org/10.32564/117-118.3>
- Habermas, Jürgen (2011 [1981]): *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest: Gondolat.
- Harlow, Harry F. (1958): The Nature of Love. *American Psychologist* (13): 673–685.
- Harvey, David (2003): *The New Imperialism*. New York: Oxford University Press.
- Heinsohn, Gunnar és Rolf Knieper (1976): *Theorie des Familienrechts. Geschlechterrollenaufhebung, Kindesvernachlässigung, Geburtenrückgang*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Heller Ágnes (1974): *The Theory of Need in Marx*. London: Allison & Busby.
- Illouz, Eva (1997): *Consuming the Romantic Utopia. Love and the Cultural Contradictions of Capitalism*. Berkeley, Los Angeles és London: University of California Press.
- Jeffreys, Sheila (2009): *The Industrial Vagina. The Political Economy of the Global Sex Trade*. London és New York: Routledge.
- Kádár Imre (1926): Pszichoanalitikus nevelés Oroszországban. *Korunk* 1(december). Interneten: http://epa.oszk.hu/00400/00458/00238/korunk_EPA00458_1926_012_4201.html
- Kinsey, Alfred C. (1953): *Sexual Behavior in the Human Female*. Philadelphia: W. B. Saunders Co.
- Koedt, Anne (1973 [1968]): The Myth of the Vaginal Orgasm. In *Radical Feminism*. Anne Koedt, Ellen Levine és Anita Rapone (szerk.). New York: Quadrangle, 198–207.
- Kollontáj, Alexandra (1918): „New Woman” from *The New Morality and the Working Class*. Interneten: <https://www.marxists.org/archive/kollontaj/1918/new-morality.htm>
- Komáromy Andor (1910): *Magyarországi boszorkánypercek okmánytára*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Kováts Eszter (2017): A konszenzusok felszámolása – Jobboldali populizmus és a „genderideológia” fenyegetése. *Fordulat* (22): 104–127.
- Kováts, Eszter (2018): Conservative Counter-Movements? Overcoming Culturalizing Interpretations of Right-Wing Mobilizations Against Gender Ideology. *Femina Politica. Zeitschrift für feministische Politikwissenschaft* (1): 75–88.
- Lacan, Jaques (1993 [1949]): A tükör-stádium mint az én funkciójának kialakítója, ahogyan ezt a pszichoanalitikus tapasztalat feltárja számunkra. *Thalassa* 4(2): 5–11.
- Laqueur, Thomas (2002 [1990]): A testet öltött nem. Test és nemiség a görögöktől Freudig. Budapest: Új Mandátum.
- Laqueur, Thomas (2004 [2003]): *Solitary Sex. A Cultural History of Masturbation*. New York: Zone Books.
- Lesthaeghe, Ron és Dirk van de Kaa (1986): Tweek demografische transitie? In *Bevolking: Groei en Krimp. Mens en Maatschappij*. Ron Lesthaeghe és Dirk van de Kaa (szerk.). Deventer: Van Loghum Slaterus. 9–24.
- Lesthaeghe, Ron (2014): The Second Demographic Transition: A Concise Overview of its Development. *PNAS* 111(51): 18112–18115. DOI: <https://doi.org/10.1073/pnas.1420441111>
- Lewontin, Richard és Richard Levins (1997): The Biological and the Social. *Capitalism, Nature, Socialism* 8(3): 89. DOI: <https://doi.org/10.1080/10455759709358750>
- Luhmann, Niklas (1997 [1982]): *Szerelem, szenvedély. Az intimitás kódolásáról*. Budapest: Jószyöveg.
- Luhmann, Niklas (2006 [1991]): *Bevezetés a rendszerelméletbe*. Budapest: Gondolat.
- Luxemburg, Rosa (1951 [1913]): *The Accumulation of Capital*. London: Routledge és Kegan Paul.
- Magyar Nemzet (2020): Melegkampány: megbírságotlák a Coca-Colát. *Magyar Nemzet*. Interneten: <https://magyarnemzet.hu/belfold/melegkampany-megbirsagoltak-a-coca-colat-7400618/>
- Malthus, Thomas (1960 [1830]): A Summary View of the Principle of Population. In *Three Essays on Population*. New York: Mentor Book, 13–59.
- Marx, Karl (1955 [1867]): *A tőke I*. Budapest: Szikra.
- Marx, Karl (1959 [1847]): A filozófia nyomorúsága. Válasz Proudhon úrnak „A nyomorúság filozófiájára” In *Karl Marx és Friedrich Engels művei. 4. kötet*. Budapest: Kossuth, 59–62.
- Marx, Karl (1977 [1844/1932]): *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. Budapest: Kossuth.
- Marx, Karl és Friedrich Engels ([1856] 1974): *A német ideológia*. Budapest: Magyar Helikon.
- Márkus György (1971 [1966]): *Marxizmus és antropológia*. Budapest: Akadémia.
- MacKinnon, Catharine A. (1982): Feminism, Marxism, Method, and the State: An Agenda for Theory. *Signs* 7(3): 515–544.

- McLaren, Angus (2002 [1999]): *Szexualitás a 20. században*. Budapest: Osiris.
- Melegh Attila (2000): Az angolszász globális népesedéspolitikai diskurzusok alakulása a 20. században: Lépések a pro- és antinatalista népesedéspolitikák összehasonlító vizsgálata irányában. *Replika* (39): 157–175.
- Melegh Attila (2006): On the East-West Slope. Globalization, nationalism, racism and discourses on Central and Eastern Europe. Budapest és New York: CEU Press.
- Melegh Attila (2010): Between Global and Local Hierarchies: Population Management in the First Half of the Twentieth Century. *Demográfia* 53(5): 51–77.
- Mészáros György (2018): Az LMBT+ identitások és mozgalom politikai gazdaságtana a félperiferián. *Fordulat* (24): 215–241.
- Mies, Maria (1998 [1986]): *Patriarchy and Accumulation on a World Scale*. London: Zed Books.
- Moore, Jason W (2015): *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital*. New York: Verso Books.
- Moore, Jason W (2019 [2014]): Az olcsó természet vége, avagy rájöttem, hogy nem kell félni „a” természetet, meg is lehet szeretni a kapitalizmus válságát. *Fordulat* (25): 17–53.
- Morgan, Lewis Henry (1961 [1877]): *Az ősi társadalom*. Budapest: Gondolat.
- Notestein, Frank W. (1945): Population: The Long View. In *Food for the World*. Theodore Schultz (szerk.). Chicago: Chicago University Press, 36–51.
- Orzeck, Reecia (2007): What Does Not Kill You: Historical Materialism and the Body. *Environment and Planning D: Society and Space* 25(3): 496–514. DOI: <https://doi.org/10.1068/d2704>
- Parsons, Talcott (1952): *The Social System*. Glencoe: The Free Press.
- Patel, Raj és Moore, Jason W. (2017): *A History of the World in Seven Cheap Things: A Guide to Capitalism, Nature, and the Future of the Planet*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Portes, Alejandro (1983): The Informal Sector: Definition, Controversy, and Relation to National Development. *Review (Fernand Braudel Center)* 7(1): 151–174.
- Rabinovitch-Fox, Einav (2016): Baby, You Can Drive My Car: Advertising Women’s Freedom in 1920s America. *American Journalism* 33(4): 372–400. DOI: <https://doi.org/10.1080/08821127.2016.1241641>
- Reddock, Rhoda (1984): *Women, Labour and Struggle in 20th Century Trinidad and Tobago 1898–1960*. Hága: Institute of Social Studies.
- Reich, Wilhelm (1983 [1931]): A szexuálpolitikai szövetség platformja. *Medvetánc* (2–3): 184–191.
- Róheim Géza (1999 [1934]): A pszichoanalitikus antropológia. In *Róheim Géza. Tóth László (szerk.)*. Budapest: Új Mandátum, 67–150.
- Rubin, Gayle S. (2011 [1975]): The Traffic in Women: Notes on the „Political Economy” of Sex. In *Deviations. A Gayle Rubin Reader*. Durham és London: Duke University Press. 33–65.
- Ruggiero, Guido (1985): *The Boundaries of Eros: Sex, Crime and Sexuality in Renaissance Venice*. Oxford: Oxford University Press.
- Saint-Simon, Claude-Henri de (1823): *Le système industriel*. Párizs.
- Schulze, Gerhard (2000 [1992]): A hétköznapi élet esztétizálódása. *Szociológiai Figyelő* (1–2): 135–157.
- Sik Domonkos (2012): A modernizáció ingája. Egy genetikus kritikai elmélet vázlata. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Sik Domonkos (2013): Giddens modernitáselmélete: identitás és intimitás. *Replika* (82): 131–144.
- Simmel, Georg (1996 [1909]): A kacérság lélektana. In *A kacérság lélektana*. Budapest: Atlantisz, 11–24.
- Spitz, René (1945): Hospitalism: Genesis of Psychiatric Conditions in Early Childhood. *Psychoanalytic Study of the Child* (1): 53–74.
- Stefanowsky, Dmitry (1892): La Passivisme. *Archives de l’anthropologie criminelle* (7): 294–298.
- Szelewa, Dorota (2014): The Second Wave of Anti-Feminism? Post-Crisis Maternalist Policies and the Attack on the Concept of Gender in Poland. *Gender, Rovné Příležitosti, V ýzkum* 15(2): 33–47.
- Szilágyi Vilmos (2013): *Nemiségünk: sorsunk „alapköve” és kitöltendő kerete*. Budapest: szerzői kiadás.
- Van de Velde, Theodor Henrik (1928 [1926]): *A tökéletes házasság*. Budapest: Rozsnyai Károly kiadása.
- Vester, Michael (2008): Osztyáltársadalom osztályok nélkül Az ipari társadalmi struktúra felbomlása vagy transzformációja? *Replika* (64–65): 79–113.
- Wallerstein, Immanuel (1979 [1976]): Modernization: Requiescat in Pace. In *The Capitalist World-Economy*. Cambridge: Cambridge University Press. 132–137.
- Wallerstein, Immanuel (1983): *Historical Capitalism*. New York: Verso.
- Wallerstein, Immanuel (1996 [1995]): A társadalomtudomány és a mai társadalom – a racionalitás eltűnő tendenciái. *Esély* (6): 3–19.
- Wallerstein, Immanuel (2010 [2004]): *Bevezetés a vilárendszer-elméletbe*. Budapest: L’Harmattan.

- Wallerstein, Immanuel (2020 [1976]): A társadalomtudományok világrendszer-szemléletben. *Eszmélet* (124): 154–167.
- Weber, Max (1923 [1920]): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest: Franklin-Társulat.
- Weber, Max (1987 [1921]) *Gazdaság és társadalom*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Werlhof, Claudia von (2020 [1980]): Megjegyzések a szexualitás és a gazdaság kapcsolatáról. *Replika* (117–118): 11–18.
- Wright, Helena (1930): *The Sex Factor in Marriage*. London: Williams & Norgate.

Az írás az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú, „Tehetségből fiatal kutató. A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” megnevezésű projekt támogatásával jött létre, mely a Széchenyi 2020 program keretében, európai uniós (Európai Szociális Alap) társfinanszírozással valósul meg.

Csányi Bergely

Szociológus, Helyzet Műhely (Budapest); doktorandusz, PTE Demográfia és Szociológia Doktori Iskola, illetve PTE Pszichológia Doktori Iskola (Pécs)

